

**IDENTYFIKACJA I INWENTARYZACJA ELEMENTÓW ORGANÓW ORAZ
WYSTROJU IDEOWO-PLASTYCZNEGO ORGANÓW z XVI-XVIII wieku
SKŁADOWANYCH W KOŚCIELE p.w. ŚW. KATARZYNY w GDAŃSKU i
INNYCH MIEJSCACH ROZPROSZENIA DOTYCZĄCYCH INSTRUMENTÓW
ORGANOWYCH KOŚCIOŁA**

**PROBLEMATYKA KONSERWATORSKA PRZY ODBUDOWIE
PROSPEKTÓW ORGANOWYCH**

Projektowi patronuje sam Jan Heweliusz [?] wg Bartholomeo Millwitza, Wjazd Chrystusa do Jerozolimy. Prawa autorskie zastrzeżone.

Gdaosk 2024

Zawartość

IDENTYFIKACJA I INWENTARYZACJA ELEMENTÓW ORGANÓW ORAZ WYSTROJU IDEOWO- PLASTYCZNEGO ORGANÓW z XVI-XVIII wieku SKŁADOWANYCH W KOŚCIELE p.w. ŚW. KATARZYNY w GDAŃSKU I INNYCH MIEJSCACH ROZPROSZENIA DOTYCZĄCYCH INSTRUMENTÓW ORGANOWYCH KOŚCIOŁA.....		1
Miejsce i lokalizacja		5
Obiekt i jego historia		7
Organy główne (wielkie).....		7
Analiza dyspozycji i przekazów.....		10
Wystrój ideowo-plastyczny		16
Losy obiektu w XX wieku		17
Zachowane pozostałości – elementy inwentaryzacji i przypisania		21
Organy główne (wielkie).....		21
Organy małe		51
Elementy aparatu gry organów		67
Elementy aparatu gry organów Eduarda Witteka z 1910 roku		72
Elementy prospektów i organów znajdujące się w innych miejscach na terenie kościoła		76
Elementy znajdujące się w innych kościołach		79
W kościele Mariackim w Gdańsku		79
W Katedrze Oliwskiej.....		82
Menzuracje.....		87
Możliwe rozstawienie piszczałek prospektowych.....		96
Pozytyw na emporze		96
Sekcja zasadnicza organów głównych		100
Organy boczne i Oliwa		105
Podsumowanie		106
UWAGA WIĄŻĄCA		111
PROBLEMATYKA KONSERWATORSKA PRZY ODBUDOWIE PROSPEKTÓW ORGANOWYCH Z KOŚCIOŁA PW. ŚW. KATARZYNY W GDAŃSKU Z PUNKTU WIDZENIA DOŚWIADCZEŃ PRZY PRZEPROWADZONYCH PRACACH W KOŚCIELE ŚW. TRÓJCY I ŚW. JANA W GDAŃSKU, Jacek Dyżewski.....		112
WSTĘP.....		112

PRZYGOTOWANIE PRAC	112
EMPORA	113
PRACE ODKRYWKOWE	113
NAPRAWA ELEMENTÓW ZACHOWANYCH.....	114
REKONSTRUKCJA ELEMENTÓW NIEZACHOWANYCH	115
MONTAŻ	115
SŁOWO KOŃCOWE	115
WYKAZ FOTOGRAFII	117
ŹRÓDŁA I BIBLIOGRAFIA	123
Archiwum Państwowe w Gdańsku	123
Biblioteka Gdańska PAN	123
Wybrane prace	123
ZAŁĄCZNIK	125
WSTĘPNY WYKAZ ZIDENTYFIKOWANYCH CO DO MIEJSCA LOKALIZACJI ELEMENTÓW WYPOSAŻENIA	125
ORGANY GŁÓWNE	125
ORGANY BOCZNE.....	127

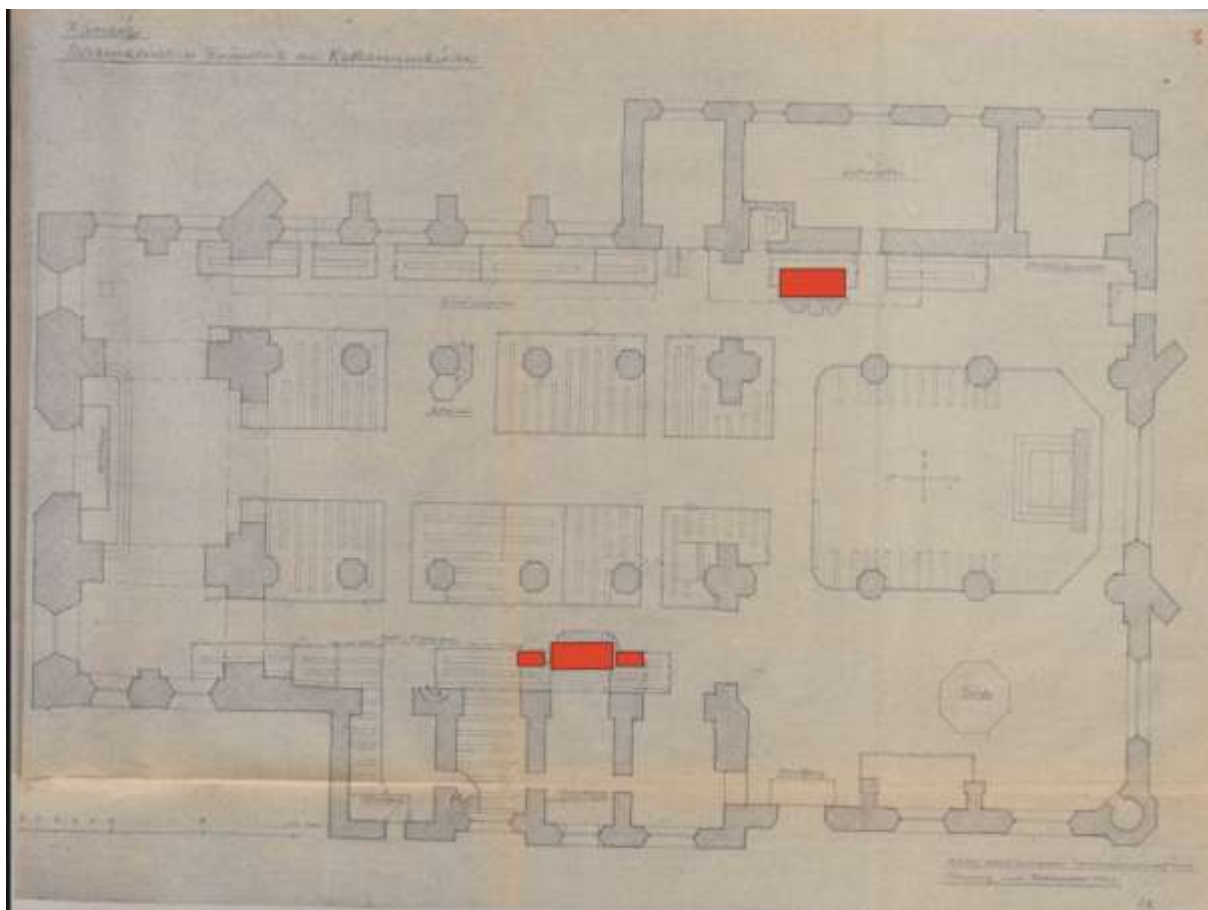
Niniejsza praca opisuje aktualny stan wiedzy i ujmuje dotychczasowe opracowania w tym opracowanie inwentaryzacyjne powstałe na okoliczność uzasadnienia do wniosku o wpis do Rejestru Zabytków.

Por. bibliografia na końcu pracy.

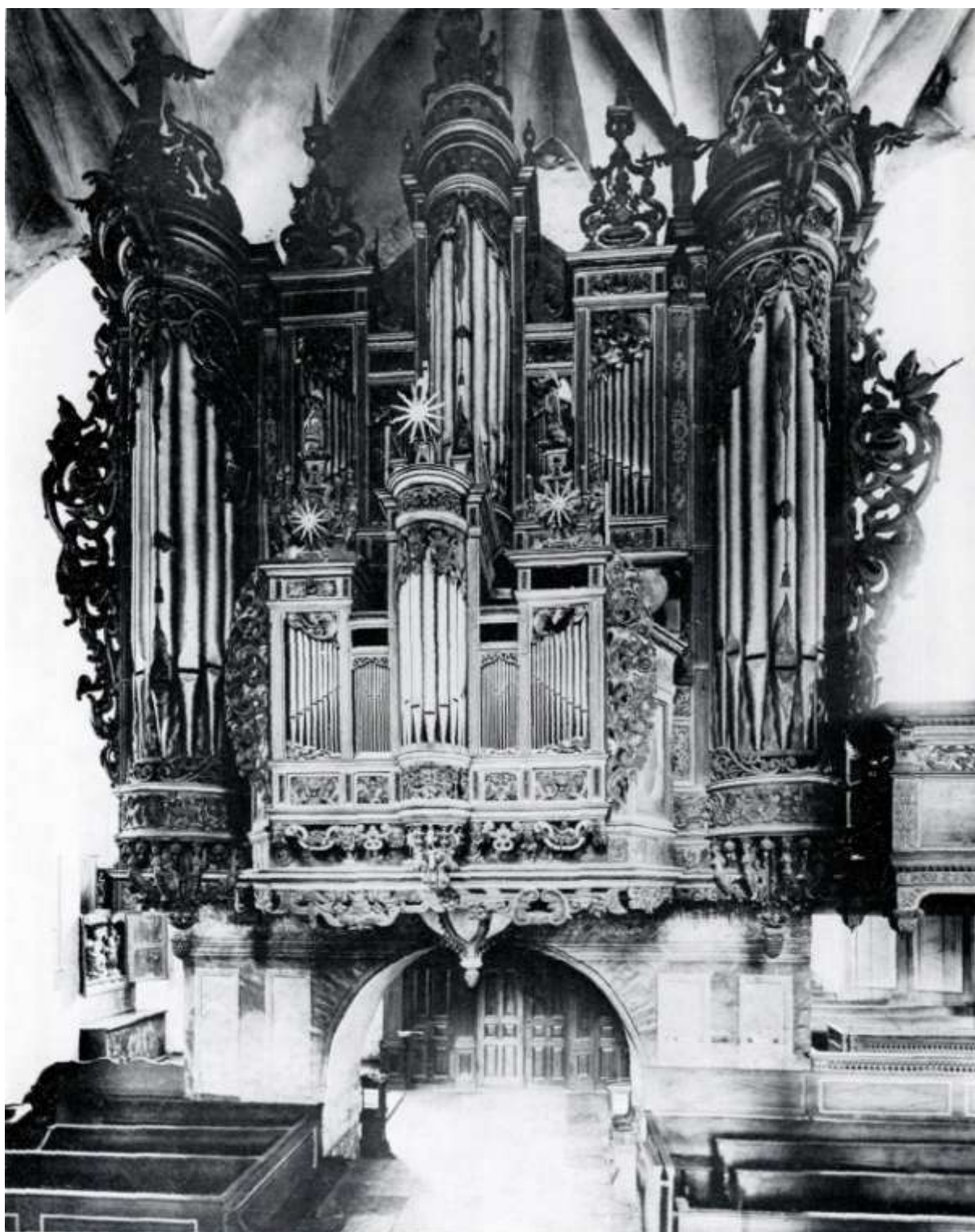
Miejsce i lokalizacja

Kościół p.w. Św. Katarzyny w Gdańsku był od czasu jego powstania główną świątynią Starego Miasta w Gdańsku. Sam kościół powstawał w latach 1227-1239 a istotnie rozbudowany o halę prezbiterialną został po 1379 roku. W latach 1555 do 1945 roku jest główną świątynią ewangelicko-augsburską Starego Miasta. Pochowani są tu Jan Heweliusz, Georg, Andreas, Daniel Nitrowscy.

Wnętrze o wymiarach 57,5m długości, szerokość od 23,3 do 29,3m. Mierząc z kolei z kaplicami to aż 37m. Gotyckie i rekonstruowane sklepienia gwiaździste, siatkowe i kryształowe wnoszą się na wysokości 13m od kamiennej posadzki bardzo licznie zaopatrzonej w płyty nagrobne. Ma ono więc charakter określany mianem halowego, gdzie nawa główna i boczne są równej wysokości. Brak wyodrębnionej kruchty a wysoka masywna wieża na 76m jest konstrukcyjnie rozpatrując wnętrze jest jakby nasadzona na sklepienie. Wewnątrz tworzy sklepienie pod wieżą. Brak jest tylnego chóru.

Ryc.: 1 Umiejscowienie dawnych organów na rzucie kościoła, Rzut za APG 10/1629/11

Ryc.: 2. Rzut obiektywem sferycznym na organy główne. Staatliche Museen, Preussischer Kulturbesitz, Berlin. Za: W. Renkewitz, J. Janca, Geschichte der Orgelbaukunst in Ost Und Westpreussen von 1333 bis 1944, fot. 12 we wkładkach na końcu książki.

Obiekt i jego historia

Z tego też względu kościół szybko został wyposażony początkowo w jeden a następnie drugi instrument organowy. Przy czym z uwagi na brak chóru tylnego a jednocześnie aż 5 bram drzwiowych i liczne kaplice, od początku lokalizacja instrumentów realizowana była w nawach bocznych bądź to nad zakrystią na specjalnie dobudowanej drewnianej emporze (organy małe) lub nad południową kruchtą boczną sąsiadującą z obecną kaplicą Miłosierdzia. Przy czym w przekroju wzdłuż kościoła organy małe znajdują się w części prezbiterialnej zaś główne/wielkie w części korpusu naw.

Organy główne (wielkie)

Zręby organów dużych powstały za sprawą Johanna Hellwiga - organmistrza i Szymona Herle – autora wystroju prospektu i empory, w latach 1603-1607.

Sam Hellwig notowany jest w 1600 roku w Lubecie. Także kontrakt na pełną budowę organów z 1603 roku określa Hellwiga jako mistrza z Lubeki. Ma on jednak później związki z Toruniem.¹ Dyspozycja organów Hellwiga nie jest znana z oryginału. Choć „Um 1600 war Hellwig nachweislich in Lübeck – pisze Janca – denn in dem 1603 geschlossenen Orgelbaukontrakt mit St. Katharinen in Danzig, wird er als *Meister Hellwich von Lübeck* bezeichnet, nach welchen er *die Orgel gegenst der Cantzel über, New zu Bawen vnnd die alte Orgel beym Chor zu Renovieren* beauftragt wudre, wofur er 1500 Reichstaler bekommen sollte.”² Tak więc wymagana jest dalsza kwerenda źródłowa, gdyż kontrakt ten nie jest obecnie dostępny.

Organy te zostały zlokalizowane nad południowym wejściem do kościoła w połowie jego długości i składały się z pięciodzielnej sekcji zasadniczej i pozytywu przedniego na balustradzie empory, który stanowił pomniejszony wariant organów zasadniczych. Charakterystyczne są płaskie segmenty skrajne i zachowane zawiasy po skrzydłach zamykających założenie.

Jednak już po 42 latach nawiązywana jest współpraca pomiędzy zarządem Gminy ewangelickiej parafii w osobach przewodniczącego Davidem Kohl'em, Jacobem Sileman'em, Friedrichem Kehn i Hansem Fischer'em³ z Georgiem Nitrowskim Seniozem, który pojawia się w Gdańsku po ukończeniu pracy w Olkuszu po Hansie Hummlu. Następuje podpisanie kontraktu na budowę organów w kościele św. Katarzyny. Przenosi się on

---

¹ J. Janca, *Geschichte der Orgelbaukunst In Ost Und Westpreussen von 1333 bis 1944*, Würzburg 1984, s. 99.

² *Quellen Und Darstellungen zur Geschichte Westpreussens*, hrsg. Vom Westpr. Geschichtsverein, Bd. 15: Hermann Rauschnig, *Geschichte der Musik Und Musikpflege In Danzig*, Danzig 1931, s. 39. Za: J. Janca, tamże.

³ H. Fischer, *Buduje nowe organy w 1644 roku z wykorzystaniem części starej nastawy z 1516 roku Hansa Haucka*. Wydaje się jednak, że powinny to być dwie różne osoby.

wówczas do grodu nad Motławą. Kontrakt opiewał na budowę nowych organów w istniejącej szafie.⁴

„Contract wegen d Neuen Orgell Zuwissen, da sanach dem die grosse Orgel in St. Catarinen Kirch, an Allen Pfeiffen vnd Stimmenschandhafft befundenn Alss haben die Hn: Vorstehere gemel[d]ter Kirchen David Kohl, Jacob Sileman, Friedrich Kehn und Hans Fischer, mit Dem Erbahren vnd Künstreichen Georg Nitrofskÿ des swegen folgende vereinigung geschlossen, das nehmlich gemelter Ge: Nitrofsky hiemit vnd Krafft dieses sich verbindet, nach benante Pfeiffen vnd Stimmen, allermassen wie er sie selbst Specificiret vnd aufgesetzt zuvertigen vnd in die Orgel New zu liefern: Alss.	„Kontrakt na nowe organy Po czym jak stwierdzono, że duże organy w kościele św. Katarzyny okazały się uszkodzone we wszystkich piszczałkach i głosach - jak poinformowali przewodniczący Rady Starszych tego Kościoła David Kohl, Jacob Sileman, Friedrich Kehn i Hans Fischer, z Georg'iem Nitrofskÿ, czcigodnym i pełnym kunsztu w swoim fachu, następujące porozumienie zawarto, a mianowicie, że wspomniany Georg Nitrofsky niniejszym i na mocy tego dokumentu zobowiązuje się wykonać piszczałki i głosy, jak sam je wcześniej określił i sporządził ich wykaz, oraz dostarczyć je nowe do organów.
Das Pedal Fundament. Unterbass offen von 16 fuss lauter Zin Octav von 8 - halb Zin Superoctav von 4 - halb Zin Mixtur von 4 mit 6 Pfeiffen halb Zin Holl Floett von 8 - halb Zin Salicinal von 8 - halb Zin Cornet von 2 - lauter Zin Posaunen Bass von 16 – halb Zin	Pedał Bas otwarty od 16 stóp z cyny dźwięcznej Oktawa od 8 stóp ze stopu cyny [z ołowiem] Superoktawa od 4 stóp ze stopu cyny Mixtura od 4 do 6 piszczałek [na ton] ze stopu cyny Flet pusty od 8 stóp ze stopu cyny Salicjonał od 8 stóp ze stopu cyny Kornet od 2 stopy z cyny dźwięcznej Puzonbas od 16 stóp ze stopu cyny
Das Oberwerck Manual Principal von 8 fuss lauter Zin Octav von 4 - halb Zin Quindecima von 2 – halb Zin Mixtur von 2 - mit 9 Pfeiffen lauter Zin Cimbel ----- - mit 5 Pfeiffen lauter Zin Floett von 8 - halb Zin Salicinal von 8 - halb Zin Quinta von 3 - mit 2 Pfeiffen halb Zin Trompeten von 8 - halb Zin	Manual sekcji górnej Pryncypał od 8 stóp z cyny dźwięcznej Oktawa od 4 stóp ze stopu cyny Kwintdecyma od 2 stóp ze stopu cyny Mixtura od 2 stóp z 9 piszczałkami z dźwięcznej cyny Cymbel ---- z 5 piszczałkami z dźwięcznej cyny Flet od 8 stóp ze stopu cyny Salicjonał od 8 stóp ze stopu cyny Kwinta od 3 stóp z 2 piszczałkami ze stopu cyny Trompet od 8 stóp ze stopu cyny
Das Posaetif Principal von 4 fuss lauter Zin Octav von 2 - halb Zin Mixtur sampt der Cimbel 6 Pfeiffen lauter Zin Spil Floet von 4 - halb Zin Quintadema von 8 - halb Zin	Pozytyw na emporze Pryncypał od 4 stóp z dźwięcznej cyny Oktawa od 2 stóp ze stopu cyny Mixtura razem z cymbłem 6 piszczałek z dźwięcznej cyny Szpicflet od 4 stóp ze stopu cyny Kwintadena od 8 stóp ze stopu cyny

⁴ Organy fary olkuskiej. Hans Hummel i jego szkoła. Praca zbiorowa pod redakcją Krzysztofa Urbaniaka. Ortus Musikverlag, Beeskow 2024, druk Szczecin 2024, t. 2., s. 606-609. Sygnatura w AP w Gdańsku: 300, R, Pp_94.

Koppel Floett v: 8 - halb Zin Salicinal von 4 - halb Zin Su Floett von 2 - halb Zin Krumhorn von 4 - halb Zin Posaunen von 8 - halb Zin	Flet łączony od 8 stóp ze stopu cyny Salicjonał od 4 stóp ze stopu cyny Sifflet od 2 stóp ze stopu cyny Krumhorn od 4 stóp ze stopu cyny Puzon od 8 stóp ze stopu cyny
Summa 28 Stimmen, zu welchen noch gantz New gemacht werden p. 4 Windladen, 8 Blassbalge, Canal [,] Ligatur 3 Clavis [,] Regisster, Trimulant, Herpaucken 2 Pfeiffen lauter Zin, Vogelsanck, alles mit einander in d[a]s alte Corpus	W sumie 28 głosów grających, dodając 4 całkiem nowo wykonane wiatrownice, 8 miechów klinowych, kanał, potrójne wiązania, register [?], tremulant, bębenki z 2 piszczałek z dźwięcznej cyny, słowik, wszystko w starej szafie
Vor diese obspecificirte Arbeit, Und Bartzu gehorige Bawmaterien versprechen hiemit obgedachte Hr: Vorstehere, gemel[d]tem Georg: Nitrofskÿ Bahr zu zahlen zweÿ tausend Neunhundert Floren a 30gr. Nemlich beÿ verfertigung des Contractes fl 600. auf kunfftige Weinach[t] wiedrumb fl 600. auf nachfolgende Ostern fl 600. und beÿ uberlieferung des Werckes den Restfl 1100. darneben sol von der Kirchen gez alt werden der Zimmerman, Maurer, Steinhauerer, Schied und Mahler wie auch die Belge Kammer und Stuhl wo die Blassbalge liegen sonst nich die alte Pfeiffen Und alles was Nahmen haben mag, so von der alten Orgel abgenommen wird verbleibet der Kirchen. Alle Pfeiffen die von Austen in der Kirchen zu sehen seind, sollen von lautern Zin[,] die inwendigen aber von halb Zin gemacht werdenn. Schlisslich verspricht hiemit offerwenter Georg Nitrofskÿ das gantze Werck auf Michaeli Anno. 1650 geliebts GOTT fertig zu lieffern, als das so wol die Stimmen alle Corect alss Au[ch] die Materi in der Prob sich richtig befinden sollen, zu mehrer urkundt und Versicherung seind dieser schrifftten zwo lines laute[s] ververtiget, und von beider seiten Contrahenten, mit dero eigenhend[en] unterschrieben Und Iren Pittschafften bekreffiget, geschehen in Dantzig den 22 Jully. Anno. 1649.	Za wyspecyfikowaną pracę i związane z nią materiały, wyżej wymienieni obiecują zapłacić Georgowi Nitrowskiemu łącznie 2 tysiące 900 florenów i 30 groszy. Za przygotowanie kontraktu 600 florenów, po najbliższej Wigilii 600 florenów, po nadchodzącej Wielkiejnocy 600 florenów i za dostarczenie dzieła pozostałe 1100 florenów. Ponadto kościół zobowiązuje się pokryć koszty cieśli, murarza, kamieniarza, snycerza i malarza, jak również komory miechowej i ławy, na której leżą miechy. Wszystkie stare piszczałki oraz wszystko, co nosi nazwę i zostanie zdemontowane ze starych organów, pozostaje własnością kościoła. Wszystkie piszczałki, które można zobaczyć w kościele z zewnątrz, powinny być wykonane z dźwięcznej cyny, ale te wewnątrz powinny być wykonane ze stopu cyny. Na koniec wspomniany Georg Nitrowski zobowiązuje się całą pracę na Św Michała w 1650 roku w imię Boże wykonać, aby wszystkie korekty głosów, materiał, okazały się prawidłowe, na większy dowód i potwierdzenie, pisma te zostały podpisane w dwóch wierszach kontraktu i potwierdzone przez obie strony własnymi podpisami i przyrzeczeniami cechu, sporządzonymi w Gdańsku, 22 lipca roku 1649.⁵

Tak więc zaplanowano dyspozycje na 28 grających głosów i dwie sekcje zasadniczą oraz pozytywu przedniego z samodzielną rozbudowaną sekcją basową, które miały być wykonane do 29 września 1650 roku.

⁵ Tłumaczenie własne z udziałem: David Wagner Universität Kassel, Aleksandra Lewko Technishe Universität in Wien.

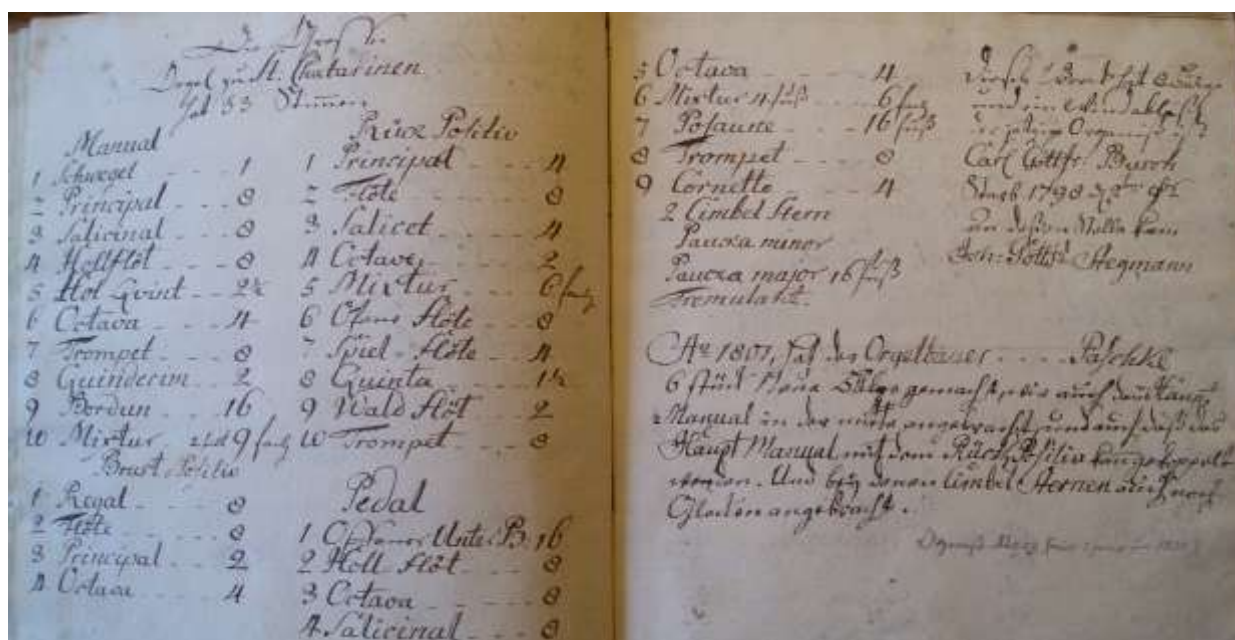
Analiza dyspozycji i przekazów

Tymczasem wiadomo, że tuż nad grającym wykonany był jeszcze mały prospekt z piszczałkami pryncypałowymi o układzie trójpolowym. W centrum 7 piszczałek i po bokach od najmniejszych do większych piszczałek odśrodkowo i w jednej linii wymów piszczałek. Niestety w świetle obecnych badań nie wiadomo kiedy owa sekcja została dodana. Ephraim Eggert zanotował ręcznie na pustych dodanych kartach książki „Zbioru pojedynczych dyspozycji dzieł organów” wydanych przez Carla Gotfrieda Weger’a w 1757 roku we Wrocławiu, że w 1801 roku Gottlieb Paschke przełożył mechanikę klawiatur w taki sposób, że manual Hauptwerku przestał być manuałem górnym.⁶ Wydaje się więc, że wówczas mógł pojawić się Brustwerk, choć z kolei Krzysztof Urbaniak zaznacza, że sekcja ta mogła być podłączona wcześniej do manualu pozytywu czyli manualu dolnego. Wówczas oznaczałoby to, że sekcja ta powstała wcześniej. Za tym z kolei przemawia wiedza o ogólnym trendzie w budownictwie organowym, gdzie na początku XIX wieku nie budowano by już niewielkiej sekcji na głosy wysokostopowe jakim był pozytyw piersiowy. Pozostaje więc otwarte pytanie odnoszące się do kwerendy w źródłach kto i kiedy był autorem Brustwerku w organach głównych.

Dyspozycja wg zapisu Eggerta wygląda następująco. (Zapis w porządku współczesnym)

Manual I		Manual II		Manual III		Pedal	
<i>Ruckpositif</i>		<i>Hauptwerk</i>		<i>Brustwerk</i>		<i>Seitenswerks</i>	
ambitus ?							
1. Flöte	8'	1. Bordun	16'	1. Flöte	8'	1. Offener Unterbass	16'
2. Ofene Flöte	8'	2. Principal	8'	2. Octava	4'	2. Octava	8'
3. Principal	4'	3. Salicional	8'	3. Principal	2'	3. Holl=Flöt	8'
4. Spiel Flöte	4'	4. Hollflöt	8'	4. Regal	8'	4. Salicional	8'
5. Salicet	4'	5. Octava	4'			5. Octava	4'
6. Octave	2'	6. Hol Quint	2 ² / ₃ '			6. Mixtur 6 fach	4'
7. Wald Flöt	2'	7. Quindecim	2'			7. Posaune	16'
8. Quinta	1 ¹ / ₃ '	8. Schwegel	1'	Paucka minor		8. Trompet	8'
9. Mixtur 6 fach		9. Mixtur 9 fach	2'	Paucka major	16'	9. Cornetto	4'
10. Trompet	8'	10. Trompet	8'	Tremulant			

⁶ Bibl. Gdańska PAN, Ms. 926, Orgel in Danzig, Johann Ephraim Eggert, circa 1802., (karta bez pagin.).

Ryc.: 3. Bibl. Gdańska PAN, Orgel in Danzig, Johann Ephraim Eggert, rkpis, circa 1802. Fot. P. Lewko, 2017.

Należy zauważyć, że w pracy Prof. Urbaniaka zapisano pod manuałem Hohlföt na drugim miejscu.⁷ Tymczasem w oryginale w drugiej kolejności występuje Salicjonat 8'. Odpowiadało to zapewne ustawieniu piszczałek na wiatrownicy, gdyż Hohlföte (Flet pusty 8') bywa częstokroć głosem krytym przynajmniej w wielkiej oktawie a więc stoi bliżej podestu rewizyjnego, po którym następują alikwoty. Świadczy to o znajomości rozkładu głosów i faktycznej budowy organów przez Eggerta. Sam niegdyś specyfikowałem głosy fletowe bezpośrednio po pryncypale, ale praktyka organmistrzowska zmieniła moje spojrzenie na zbliżone do rzeczywistego układu głosów na wiatrownicy, przy zachowaniu bardzo czytelnego podziału na głosy 16', 8', 4' i o coraz mniejszym stopażu. Za wysokimi 8' pryncypałami prospektowymi głosy 8' otwarte a dopiero później kryte, nawet jeżeli są to kluczowe flety.

Dyspozycja powyższa zawiera jednak elementy, które budzą zastanowienie.

To przede wszystkim występowanie dwóch 8' Trompetów w Hauptwerku i Rückpositiwie, zmiana Cornetu 2' na 4' w Pedale a przede wszystkim pojawienie się obsadzonej tylko na 4 głosy ale jako odrębnej sekcji pozytywu piersiowego - Brustwerku.

Wydaje się, że prawidłowa dyspozycja z zachowaniem owego Brustwerku, ale odpowiadająca kontraktowi z 1649 roku powinna wyglądać następująco:

⁷ Organy fary olkuskiej. Hans Hummel i jego szkoła, pod red. Krzysztofa Urbaniaka, tom 2, Ortus musikverlag, Beeskow 2024, druk Szczecin 2024, s. 331

Manual I			Manual II		Manual III		Pedal				
Ruckpositif			Hauptwerk		Brustwerk		Seitenswerks				
1.	Koppel Flöte	8'	1.	Bordun	16'	1.	Flöte	8'	1.	Offener Unterbass	16'
2.	Quintadena	8'	2.	Principal	8'	2.	Principal	4'	2.	Octava	8'
3.	Principal	4'	3.	Salicinal	8'	3.	Octava	2'	3.	Holl=Flöt	8'
4.	Spiel Flöte	4'	4.	Hollflöt	8'	4.	Regal	8'	4.	Salicinal	8'
5.	Salicinal	4'	5.	Octava	4'				5.	Octava	4'
6.	Octave	2'	6.	Hol Quint	2 2/3'				6.	Mixtur 6 fach	4'
7.	Wald Flöt	2'	7.	Quindecim	2'				7.	Posaune	16'
8.	Quinta	1 1/3'	8.	Schweigel	1'				8.	Trompet	8'
9.	Mixtur mit Cimbel 6 fach		9.	Mixtur mit Cimbel 9 fach	2'				9.	Cornetto	2'
10.	Posaunen	8'	10.	Trompet	8'						
11.	Krummhorn	4'									

Rodzi to oczywiście szereg pytań i implikuje dalsze badania porównawcze w zakresie ustalenia najwłaściwszych referencji np. pod kątem 8' głosu językowego dla sekcji Ruckpositifu określonego jako Puzon 8'. Można by też założyć powiększenie sekcji Hauptwerku o istniejący w sekcji Rp u Eggerta Offene Flöt 8' jako że w sekcji głównej brak jest fletu otwartego a tembr brzmienia pomiędzy głosem otwartym i krytym będzie zdecydowanie różny. Ponadto, jeśli by założyć, że w Rp mamy w istocie Trompet 8' to w sekcji Hp można by zróżnicować stopaź.

Ciekawą właśnie pod tym względem, nieco odmienną wersję dyspozycji przytacza Mathesson w 1721 roku. Źródło to uchodzi za nie do końca pewne z uwagi na odnotowywane autorskie zmiany, które mogły powstawać w wyniku ingerencji autora lub jego omyłek, ale w przypadku św. Katarzyny w Gdańsku, wydaje się być skorygowaną, poprawioną wersją prawdziwej dyspozycji, jaką przytacza autor. Zaznacza się bowiem, jak najbardziej prawidłowa zamiana stopaźu w Brustwerku, z Oktawy 4' na Oktawę 2' następującą po Pryncypale 4'. Bardziej prawdopodobne jest także zróżnicowanie stopaźu głosu językowego Trompet na 8' w Hauptwerku i 4' w Ruckpositifie.

Poniżej przytaczam faksimille z dzieła.

Anhang.	
Die Orgel zu St. Cathar. in Dankig/ hat 33. Stimmen.	
Ober-Werck.	
1. Principal	8
2. Bordun	16
3. Octava	4
4. Quindecima	2
5. Hohl-Quinta	3
6. Schwegel	1 (f)
7. Mixtura	2 fach.
8. Hohl-Flöte	8 Fuß.
9. Salcional	8
10. Trommete	8
Brust.	
1. Principal	4
2. Flöte	8
3. Octava	2
4. Regal	8
Rück-Positiv.	
1. Principal	4
2. Octava	8
3. Flöte	8
4. Spiel-Flöte	4
5. Salcional	8
6. Wald-Flöte	2
7. Quinta	3
8. Sexta	2
9. Mixtura	
10. Trommete	4
Pedal.	
4. Principal	16
2. Octava	8
3. Hohl-Flöte	8
4. Salcional	8
5. Octava	8
6. Mixtura	4 fach.
7. Posaune	16 Fuß.
8. Trommete	8
9. Cornet	2
Hierbey sind 8. Bälge und Cimbel-Paucken.	
(f) Dieser Nahme Schwegel soll Niederländischen Ur- sprungs seyn/vom Schweigen oder Schweigen / tacere: weil es ein sanfft-klingendes Stimmen ist. vid. Sebast. Virdungs Mus. it. Prator. Organogr.	

2

Pomocą jest ilustracja różnic pomiędzy poszczególnymi źródłami.

Ruckpositif

1649		1721		1802		Wersja ustalona	
Nitrowski		Mathesson		Eggert		Manual I	
<i>kontrakt</i>		<i>Musikalische</i>		<i>Rkps</i>			
1.	Koppel Flöte 8'	1.	Octava 8'	1.	Flöte 8'	1.	Koppel Flöt 8'
2.	Quintadena 8'	2.	Flöte 8'	2.	Ofene Flöte 8'	2.	Quintadena 8'
3.	Principal 4'	3.	Salcional 8'	3.	Principal 4'	3.	Principal 4'
4.	Spiel Flöte 4'	4.	Principal 4'	4.	Spiel Flöte 4'	4.	Spiel Flöt 4'
5.	Salicinal 4'	5.	Spielflöte 4'	5.	Salicet 4'	5.	Salicinal 4'
6.	Octave 2'	6.	Quinta $2 \frac{2}{3}'$	6.	Octave 2'	6.	Octava 2'
7.	Su flöt 2'	7.	Sexta 2'	7.	Wald Flöt 2'	7.	Wald Flöt 2'
8.	Quinta $1 \frac{1}{3}'$	8.	Waldflöte 2'	8.	Quinta $1 \frac{1}{3}'$	8.	Quinta $1 \frac{1}{3}'$
9.	Mixtur+cimbel 6x	9.	Mixtura	9.	Mixtur 6 fach	9.	Mixtur+cimbel 6x
10.	Posaunen 8'	10.	Trommete 4'	10.	Trompet 8'	10.	Posaunen 8'
11.	Krummhorn 4'					11.	Krummhorn 4'

Hauptwerk

1649		1721		1802		Wersja ustalona	
Nitrowski		Mathesson		Eggert		Manual II	
<i>kontrakt</i>		<i>Musikalische</i>		<i>Rkps</i>			
1.	Principal 8'	1.	Bordun 16'	1.	Bordun 16'	1.	Bordun 16'
2.	Salicinal 8'	2.	Principal 8'	2.	Principal 8'	2.	Principal 8'
3.	Floet (zinn) 8'	3.	Salcional 8'	3.	Salicinal 8'	3.	Salicinal 8'
4.	Octav 4'	4.	Hollflöt 8'	4.	Hollflöt 8'	4.	Hollflöt 8'
5.	Quint 2x $2 \frac{2}{3}'$	5.	Octava 4'	5.	Octava 4'	5.	Octava 4'
6.	Quindecima 2'	6.	Hol Quint $2 \frac{2}{3}'$	6.	Hol Quint $2 \frac{2}{3}'$	6.	Hol Quint $2 \frac{2}{3}'$
7.	Mixtur 9 fach	7.	Quindecima 2'	7.	Quindecim 2'	7.	Quindecim 2'
8.	Cimbel 5 fach	8.	Schwiegel f[ach?] 1'	8.	Schwiegel 1'	8.	Schwiegel 1'
9.	Trompeten 8'	9.	Mixtur 2 fach	9.	Mixtur 9 fach 2'	9.	Mixtur 9 fach [4']
		10.	Trommete 8'	10.	Trompet 8'	10.	Cimbel 5 fach [$\frac{2}{3}'$]
						11.	Trompete 8'

Brustwerk

1649	1721	1802	Wersja ustalona
Nitrowski	Mathesson	Eggert	Manual III
kontrakt	Musikalische	Rkps	
-	1. Flöte 8'	1. Flöte 8'	1. Flöte 8'
	2. Principal 4'	2. Octava 4'	2. Principal 4'
	3. Octava 2'	3. Principal 2'	3. Octava 2'
	4. Regal 8'	4. Regal 8'	4. Regal 8'

Pedal

1649	1721	1802	Wersja ustalona
Nitrowski	Mathesson	Eggert	
kontrakt	Musikalische	Rkps	
1. Offener Unterbass 16'	1. Principal 16'	1. Offener Unterbass 16'	1. Offener Unterbass 16'
2. Octava 8'	2. Octava 8'	2. Octava 8'	2. Octava 8'
3. Holl=Flöet 8'	3. Holl=Flöt 8'	3. Holl=Flöt 8'	3. Holl=Flöet 8'
4. Salicional 8'	4. Salcional 8'	4. Salicional 8'	4. Salicional 8'
5. Octava 4'	5. Octava 8'	5. Octava 4'	5. Octava 4'
6. Mixtur 6 fach 4'	6. Mixtur 4 fach	6. Mixtur 6 fach 4'	6. Mixtur 6 fach 4'
7. Posaune 16'	7. Posaune 16'	7. Posaune 16'	7. Posaune 16'
8. Trompet 8'	8. Trompet 8'	8. Trompet 8'	8. Trompet 8'
9. Cornet 2'	9. Cornet 2'	9. Cornetto 4'	9. Cornet 2'

Rzeczywiście chciałoby się by dyspozycja takiego dzieła była jeszcze bardziej bogata. Ot żeby nawet oddzielić Mixturę od polskiego cymbła, którego jest prawie pewne zastosowanie w tych organach, gdyż wynika to z kontraktu. Znakomitą referencję w tym przypadku stanowią zachowane organy w Olkuszu, gdzie Mixtura i Cymbel to dwa oddzielne rejestry. W sukurs idą tu też inne instrumenty jak np. w Wąchocku, czy też późniejszy Jędrzejów.

Wtedy dyspozycja do rekonstrukcji mogłaby wyglądać następująco.

Manual I			Manual II			Manual III			Pedal		
<i>Ruckpositif</i>			<i>Hauptwerk</i>			<i>Brustwerk</i>			<i>Seitenswerks</i>		
C,D,E,F,Fs-c ³			C,D,E,F,Fs-c ³			C,D,E,F,Fs-c ³			C,D,E,F,Fs-d ¹		
1.	Koppel Flöte	8'	1.	Bordun	16'	1.	Flöte	8'	1.	Offener Unterbass	16'
2.	Quintadena	8'	2.	Principal	8'	2.	Principal	4'	2.	Octava	8'
3.	Principal	4'	3.	Salicinal	8'	3.	Octava	2'	3.	Holl=Flöt	8'
4.	Spiel Flöte	4'	4.	Offeneflöt	8'	4.	Regal	8'	4.	Salicinal	8'
5.	Salicinal	4'	5.	Hollflöt	8'				5.	Octava	4'
6.	Octave	2'	6.	Octava	4'		Tremulant		6.	Mixtur 6 fach	4'
7.	Wald Flöt	2'	7.	Hol Quint	2 ² / ₃ '				7.	Posaune	16'
8.	Quinta	1 ¹ / ₃ '	8.	Quindecim	2'				8.	Trompet	8'
9.	Mixtur 3x	[1']	9.	Schwiegel	1'				9.	Cornet	4'
10.	Cimbel Poloniae 3x	[¹ / ₃ ']	10.	Mixtur 9x	4'				10.	Cornetto	2'
11.	Posaunen	8'	11.	Cimbel Poloniae 5x	[² / ₃ ']		Paucka major	16'			
12.	Krummhorn	4'	12.	Trompet	8'		Paucka minor	8'			
Tremulant											

Z pewnością należy pośród znawców zagadnienia dokonać wiążących gremialnych ustaleń. W tym także chciałbym wskazać na ustalenia Bartosza Skopa badacza już kolejnego pokolenia, na które powołuje się także Krzysztof Urbaniak. Ponadto pewne korekty może przynieść techniczny projekt wykonawczy rekonstrukcji organów w zakresie zgodności wymiarów wiatrownic np. z dokumentacją Deurera, co np. może implikować ograniczenie liczby głosów w sekcjach HP i RP do 10 lub 11 lub np. umieszczenie głosu Schwiegel 1' w sekcji Brustwerku.

Wystrój ideowo-plastyczny

Ostatecznie Georg Nitrowski zbudował praktycznie nowe organy w szafie Hellwiga. Dodano wówczas m. in. flankujące wieżycy basowe zbudowane na planie wielokąta oraz rozwinęto wystrój plastyczny.⁸ Obiekt uzyskał bogatą formę i ornamentykę. Dokumentacja

⁸ Na odwrocie kwatery snycerki fartucha RP (fot w dalszej części Opracowania) widnieje umyślnie wryty rok 1654, co wskazywać może, iż prace zdobnicze realizowane były jeszcze 4 lata po funkcjonującej dacie oddania organów – 1650, a najprawdopodobniej organy były gotowe później.

fotograficzna oraz zachowane fragmenty ilustrują bardzo różnorodne przedstawienia figuralne postaci aniołów, które zostały zróżnicowane na postaci dziecięce, zarówno o kobiecym jak i młodzięcym wyrazie twarzy. Wyjątkowym rozwiązaniem plastyczno-architektonicznym są hermy wież w postaci figur kobiecych i dziecięcych, których tułowia przechodzą w konsole z nabitymi guzami spływającymi w dół. Niektóre z tych postaci są półnagie lub nagie, co nie jest częste w przedstawieniach figuralnych w Biblii pauperum. Przekaz ten odnoszący się wprawdzie do orkiestry niebiańskiej, ale chyba jednak tylko częściowo, pokazuje bardzo zróżnicowany i wielobarwny świat rozmaitych istot, w tym maszkaronów o niesamowicie zróżnicowanych obliczach a nawet potworów morskich odnoszący się w swojej symbolice do wielokulturowości ówczesnego Gdańska. Mamy tam postaci różnych nacji i oczywiście płci. Wyobrażenia rogaczy, jęzorów, panien, syren, zwierząt pełen świat postaci i wyobrażeń. Nade wszystko przebogate są motywy roślinne wypełniające pola ogzymsowań, naroża wykrojów pól piszczalkowych, zwieńczenia wieżyc. Wśród tej ornamentyki nie brakuje przekazu heraldycznego w tym miejskiego np. poprzez wykorzystanie herbu Gdańska, a także po drugiej stronie w nastawie wieżycy orła, choć tu fotografia jest niewyraźna. Zapewne jest to herb Prus Królewskich, o czym świadczy „trzymanie” tarczy przez kopyta jednorożców – „symbolu Chrystusa i Jego Wcielenia, czystości, dziewictwa, duchowej płodności, siły, dzikości, pychy, wyniosłości, czujności”.⁹

Świadczy to niezbicie o odniesieniu się budowniczych organów do lokalnej świadomości i symboliki. Widoczny jest etap kształtowania snycerki z motywami okuciowymi, zwłaszcza w motywach fryzu dolnego. Ponadto zauważyć można „różnicę dłuta” pomiędzy częścią Herlego z lat 1603-07 a oprawy powstałej w czasie prac Nitrowskiego. Kwestia odnajdywania poszczególnych elementów snycerki (np. maszkarony głów lwa, ;) i doświadczenia zdobyte zwłaszcza w czasie rekonstrukcji organów Martena Friese/Agidiusa Schubbego w gdańskim kościele św. Trójcy bardzo wiele mówią na temat rzeczywistej praktyki rzemieślniczej i pomagają we właściwym określeniu każdego z elementów zarówno pod względem czasu jak i miejsca.

Losy obiektu w XX wieku

W 1910 roku, poczynszy od 1905 rozpoczęto działania mające na celu zastąpienie tego wspaniałego zabytku nowym instrumentem, który odpowiadałby na obecne wówczas nowe trendy w estetyce brzmienia i lekkości gry na klawiaturze. Tu zachowana jest korespondencja pomiędzy gminą parafii ewangelickiej a urzędami w tym rejencyjnym i warsztatami organmistrzowskimi.¹⁰ Wybrano fabrykę Eduarda Witteka z Elbląga, który zbudował duży 50 głosowy instrument zachowując oryginalny prospekt wraz z piszczalkami prospektowymi. Wewnątrz umieścił chromatycznie zestawy piszczalek przypadające na poszczególne głosy. W przypadku sekcji głównej w układzie oktawa wielka po jednej

⁹ <https://czaykowska.com/2011/11/28/herb-prus-krolewskich/> dostęp 14.08.2024.

¹⁰ APG, 353_154, Akta budowy organów 1905-1910.

stronie, przez środek kanał zasilający wiatrownice rejestrowe i pozostały zakres, zwiększony do koncertowego nie 54 a 56 tonów, od c do g³ po drugiej. Z kolei sekcje Unterwerku umieścić poprzecznie do sekcji górnych, również w układzie chromatycznym. Po prawej na wysokości przypory i filara nawowego znajdowała się sekcja w szafie ekspresyjnej. Trójmanualowy kontuar stał przy tym filarze. Ten instrument pozostawiono po demontażu zabytkowego prospektu w 1943 roku, który choć uległ zniszczeniu w 1945, to jednak pojedyncze aparaty, ławeczki, kloce i piszczałki drewniane pochodzące z warsztatu Witteka można odnaleźć pośród zabytków składowanych nad zakrystią. Tak czy inaczej budowa organów Witteka w zamian za instrument Nitrowskiego to niepowetowana strata, z jakiej włodarze miejsca na przełomie XIX i XX wieku najwyraźniej nie do końca zdawali sobie sprawę. Być może nie byli też przekonani mentalnie, aby bez względu na wszystko zachowywać dziedzictwo bądź co bądź polskiego koronnego dawnego Gdańska. Gdyby wówczas zdecydowano się na pozostawienie oryginalnego staropolskiego instrumentu mechanicznego a wybudowano by specjalnie pod wieżą odrębny chór i tam posadowiono nowe organy romantyczne sytuacja byłaby zupełnie inna – jakże dzisiaj niesamowicie wartościowa!

Po 1945 roku, po oddaniu kościoła do użytku, Wawrzyniec Rychert zestawiał niewielki pneumatyczny jednomannualowy instrument na 6 głosów, na chórze organów głównych, ale zwrócony w kierunku zachodnim, obecnie nieczynny.

Po pożarze wieży w 2006 roku rozpoczęto przywóz zabytków, których pochodzenie utożsamiano z kościołem św. Katarzyny do jego wnętrza, także dotąd przechowywanych w składnicach.

W 2015 roku wykonałem pierwszą wizję lokalną składowiska nad zakrystią, dokumentując zabytki fotografiami ogólnymi.

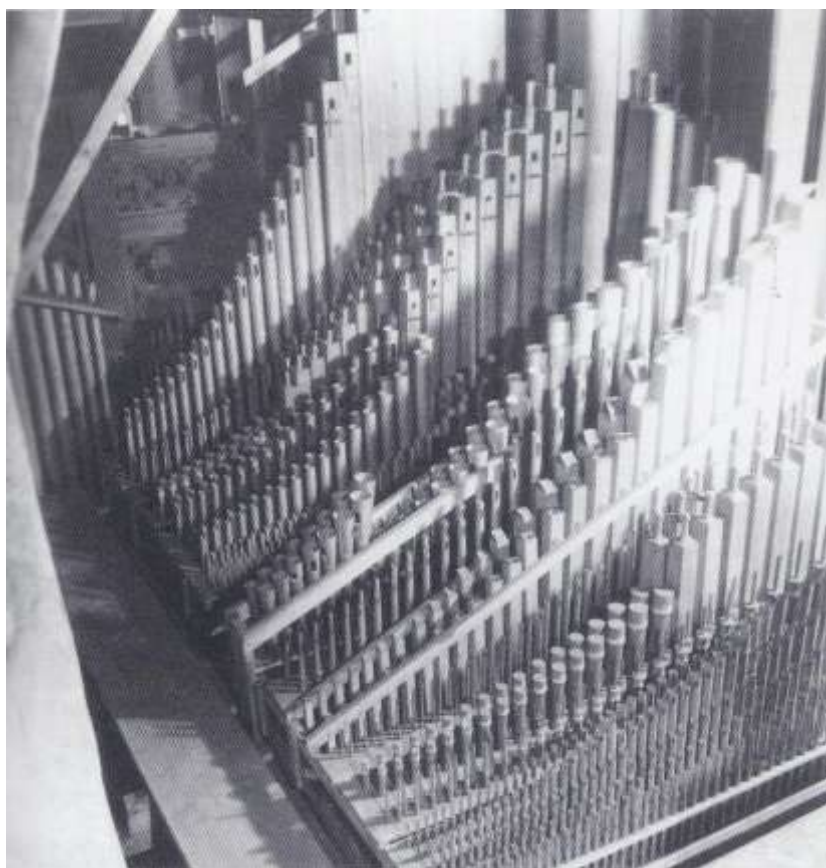
W 2019 roku przeprowadzono z powodzeniem dezynsekcję i miejscowe utwardzenie zaatakowanych przez drewnojady elementy obiektu początkując ich ratowanie przed całkowitą destrukcją i rozpadem.¹¹

Dyspozycja organów pneumatycznych Eduarda Witteka za J. Janca oraz APG, 353/154, kosztorys drugi.

Manual I		Manual II		Manual III		Pedal	
<i>Hauptwerk</i>				<i>Schweller</i>			
C-g ³		C-g ³		C-g ³			
1.	Principal 16'	1.	Gedackt 16'	1.	Liebl. Gedackt 16'	1.	Kontrabass 32'

¹¹ Brak właściwej współpracy z konserwatorem kościoła utrudnia cytowanie dokonań tego zespołu co powinno mieć tu miejsce dla rzetelności sprawy i dobra ogólnego.

2. Bordun	16'	2. Principal	8'	2. Geigenprincipal	8'	2. Principalbass	16'
3. Principal	8'	3. Schalmey	8'	3. Salicional	8'	3. Violon	16'
4. Doppelflöte	8'	4. Konzertflöte	8'	4. Aeoline	8'	4. Subbass	16'
5. Hohlflöte	8'	5. Gamba	8'	5. Vox coelestis	8'	5. Gedacktbass	16'
6. Fugara	8'	6. Dolce	8'	6. Spitzflöte	8'	6. Octavbass	8'
7. Gemshorn	8'	7. Rohrflöte	8'	7. Gedackt	8'	7. Flötenbass	8'
8. Gedackt	8'	8. Quintatön	8'	8. Flauto dolce	8'	8. Violoncello	8'
9. Octave	4'	9. Octave	4'	9. Flöte	4'	9. Octave	4'
10. Violine	4'	10. Flaut travers	4'	10. Fugara	4'	10. Posaune	16'
11. Rohrflöte	4'	11. Waldflöte	2'	11. Piccolo	2'	I/P, II/P, III/P	
12. Rauschquinte	2 ² / ₃ '	12. Mixtur 3f	2'	12. Oboe	8'	P, MF, F, T	
13. Mixtur 3-4f	2'	13. Klarinette	8'	Diskantkoppeln: I, II, III		I wolna kombinacja	
14. Kornett 3-5f	8'	Basskoppel II/I		Automatische Pedalumschaltung		Registerschweller	
15. Trompete	8'	M.koppeln: II/I, III/II		Anzeiger Registerschweller		Jalousieschweller	

Ryc.: 4. Organy Eduarda Witteka, widok na Hauptwerk, Fot. Dokumentacja J. Deurera, za W. Renkewitz, J. Janca, H. Fischer, Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreussen von 1333 bis 1944, s. 437.

Organy Wawrzyńca Rycherta.

Manual				Pedał		
C-g ³				klawiatura zachowana		
1.	Pryncypał	8’	4.	Oktawa	4’	brak własnych rejestrów
2.	Gedekt	8’	5.	Rurflet	4’	Tremolo, Tutti
3.	Kwintaton	8’	6.	Cymbel 2 chóry		głos z szerokomenzurowanych piszczałek metalowych otwartych

Ryc.: 5. Organy Wawrzyńca Rycherta, fot. P. Lewko, 12.12.2024.

Ryc.: 6. Organy W. Rycherta od strony chóru, Fot. P. Lewko, 18.10.2016.

Zachowane pozostałości – elementy inwentaryzacji i przypisania

Organy główne (wielkie)

Poniżej przedstawiam wybrane zdjęcia stanu zachowania elementów obiektu wraz z ich przypisaniem według możliwości identyfikacji do konkretnych miejsc w strukturze prospektów. Na miejscu łącznie zrealizowano 2 wizje. Metoda ta wobec braku możliwości długotrwałej pracy na miejscu okazała się jedyną możliwą do realizacji.

Zdjęcia ułożone są według porządku:

1. Segmenty wieżowe – elementy konstrukcyjne, uszaki;
2. Cokoły, konsole i zwieńczenia;
3. Elementy snycerki drobnej;
4. Elementy odnalezione w innych lokalizacjach aniżeli miejsce składowania nad zakrytą.

Następnie uwagę poświęcam organom małym jak i elementom związanym stricte z instrumentem.

Obramienie segmentu wieżycy flankującej – strona lewa. Widoczne miejsca po mocowaniach zawiasów skrzydeł zamykających.

Ryc.: 7: Obramienie segmentu lewego skrajnego prospektu Hellwiga, sekcji zasadniczej. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 8 „Środek”?! – „lewa strona płaszczyzny piszczałkowej” Fot. W . Domagała. Fot po 27.01.2024.

Ryc.: 9 Uszaki z Rückpositifu przy ścianie. Po prawej fragment obramienia zwieńczenia lewej wieżycy basowej. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 10. Fragment uszaka ? Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Fot nr 10 budzi pewne zastanowienie z uwagi na jednolicie odmienną kolorystykę dawnego wybarwienia i równą fakturę w drugiej, dolnej części. Być może jest to efekt działań restauratorskich około 1910 roku lub później. Najprawdopodobniej element ten jest składową ornamentyki o charakterze okuciowym ze spodniej części frontalnej Rückpositifu. Podobne znajdują się w spływach dolnego parapetu podbudowy wysunięcia Rückpositifu po obu stronach.

Ryc.: 11. APG, 10_1629_0_0_2_0033

Ryc.: 12. Uszak lewy z wieżycy basowej Nitrowskiego, elementy snycerki, fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 13 Uszaki wieżyc pedałowych Nitrowskiego, fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 14. Herder Institut, Danzig, St. Katharinen, 4e323.

Ryc.: 15 Spływy konsol z wieżycy organów głównych w postaci herm. Widoczne ślady polichromii. Wydaje się, że widoczna pochodzi z wieżycy wschodniej, pierwsza od prawej. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 16. APG, 10_1629_0_0_2_0072

Ryc.: 17. APG, 10_1629_0_0_2_0073

Ryc.: 18. Konsola na planie owalu z elementów – podstawa jednej z wieżyc basowych Nitrowskiego w organach głównych. Po lewej zwieńczenie wieżycy basowej organów A.Hildebrandta z kościoła św. Barbary w Gdańsku. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 19. Cokoły wieżyc basowych Nitrowskiego, za: Materiał załączony do Wniosku o wpis do Rejestru Zabytków Województwa Pomorskiego przez Klasztor OO Karmelitów z dn 27.08.2024.

Ryc.: 20. Fragmenty snycerki wieżycy basowej - 7 elementów. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Elementy wymagają rozłożenia i przypisania do poszczególnych miejsc.

Ryc.: 21. Konsole basowe z wieżyc Nitrowskiego – stan zachowania w 2015, fot. P. Lewko, 03.09.2015.

Ryc.: 22. Szyszaki należące do zakończeń spływów podwieżycowych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Konsola wieloboczna pierwotnie zakwalifikowana jako element centralnej wieżycy Rückpositifu po dalszej analizie wydaje się, że przypis był błędny. Albo jest to element wewnętrzny z organów bocznych pod wieżycą centralną albo obcy z uwagi na heksagonalną budowę w oryginale – plan owalu. Por. fot poniżej.

Ryc.: 23. Konsola wieżycy centralnej RP, Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

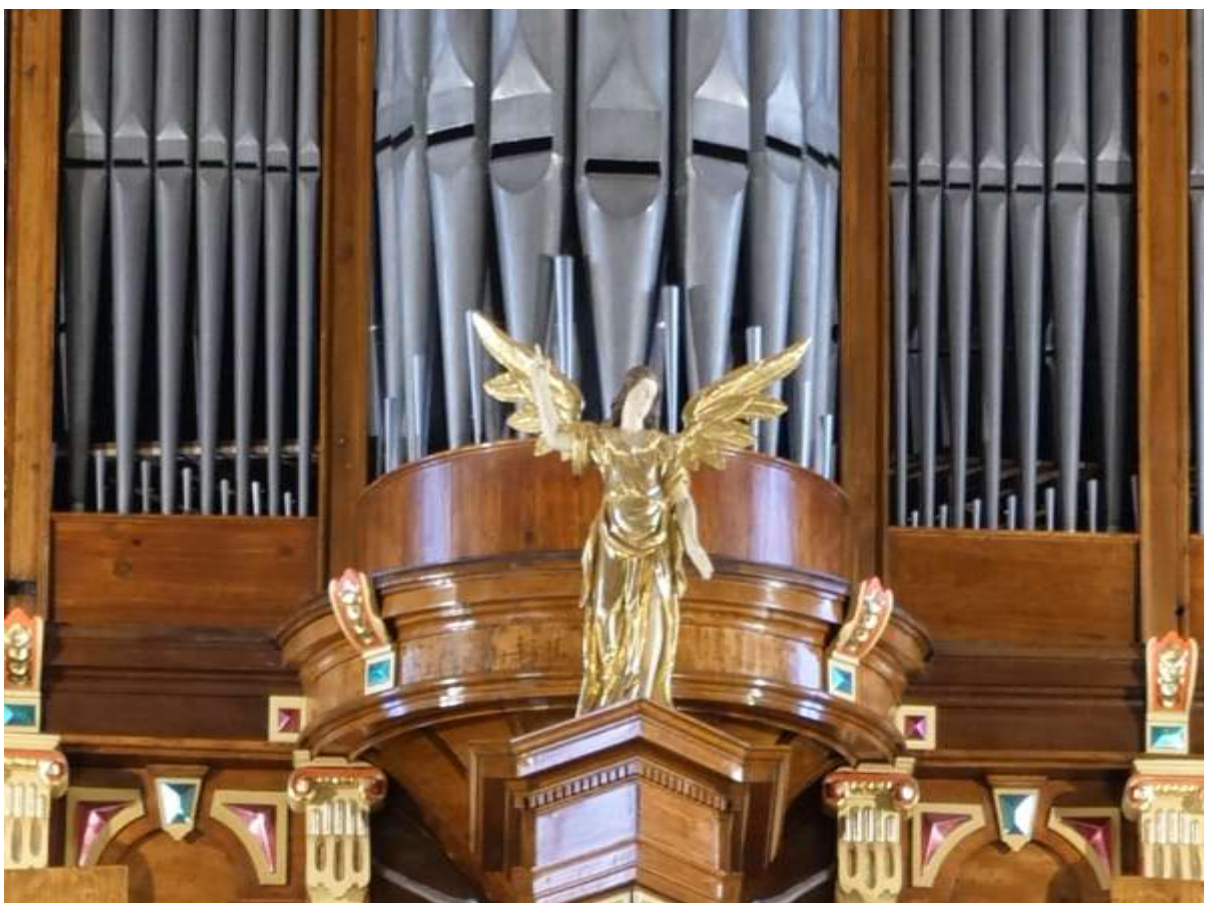
Ryc.: 24. APG, 10_1629_0_0_2_0027

Języki pomiędzy piszczałkami patrz strony następne.

We wcześniejszych realizacjach Nitrowskiego w Olkuszu i Krakowie miejsce języków pomiędzy nogami piszczałek prospektowych zajmowały piszczałki Cornetu 2' głosu językowego stosowanego w sekcji pedałowej.

Ryc.: 25 Języki wstawiane pomiędzy nogami piszczałek prospektowych w wieżycach basowych i centralnych. Por fot. archiwalne wyżej. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 26. Olkusz, organy Hansa Hummla. Rezonatory Cornetu 2' w prospekcie. Fot. K.P.Urbaniak, 19.10.2018.

Dostęp:

https://pl.wikipedia.org/wiki/Organy_w_bazylice_%C5%9Bw._Andrzeja_w_Olkuszu#/media/Plik:Olkusz.Orgel.jpg

Ryc.: 27. APG, 10_1629_0_0_2_0049.

Ryc.: 28. Maszkaron z lewego naroża prawego wykroju segmentu wewnętrznego. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 29. Maszkaron. Rewers. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 30. APG, 10_1629_0_0_2_0061

Ryc.: 31. Elementy snycerki sekcji zasadniczej – ryby, potwory morskie. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 32. Woluta z segmentu lewego zwieńczenia Rückpositifu.. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 33 APG, 10_1629_0_0_2_0035.

Ryc.: 34. Snycerka po prawej strona spodnia i snycerka kwatery w obramieniu przynależne do organów głównych za barierą balustrady z pierwszego planu. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 35. Listwy frezowane koliste mogą pochodzić z obramień konsol jak i ze Św. Barbary.

Wymiary owych listew oraz przyłożenie ich do zachowanych cokołów odpowiedzą na pytanie odnośnie prawidłowego przypisania. Poniżej elementy sterczyn prospektu Rückpositifu.

Ryc.: 36. Kolumnenki zwieńczenia segmentów Rückpositifu, fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 37. APG, 10_1629_0_0_2_0041.

To bardzo ciekawe przedstawienie ideowe. Można odczytać je niczym czytany zwój biblijny.

Ryc.: 38. Luźne elementy snycerki. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Przypisanie luźnych elementów snycerki wymaga bezpośredniego dostępu do pracy z obiektami.

Poniżej zwraca się uwagę, iż generalnie wszystkie szyszki dotyczą organów małych. Jednak należy pamiętać, że w organach głównych pod gniazdem także był spływ zwieńczony szyszką.

Poniżej przykład elementu rozczłonkowanego. Lokalizacja uwidoczniła na rysunkach końcowych.

Korpus pelikana. Ryc.: 39. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 40. Pelikan rozrywający swój bok by nakarmić pisklęta. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 41. Ornamentyka organów głównych w nastawach. Po lewej aparat pneumatyczny z organów E. Witteka. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

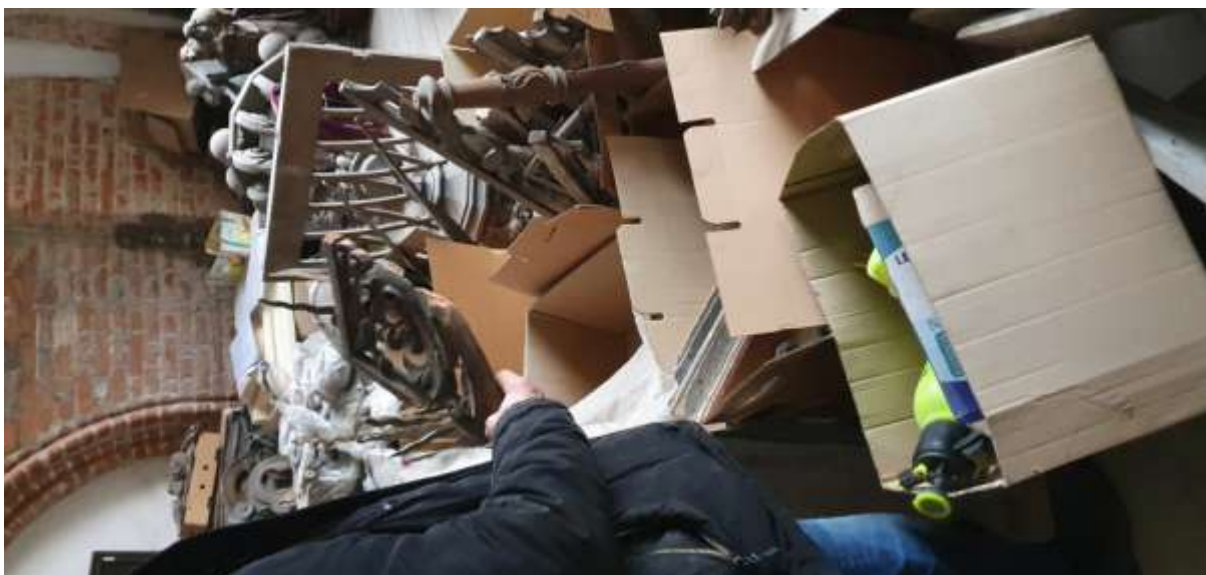
Ryc.: 42. Snycerka fartucha bariery empory. Po lewej kloc (piszczalnik) z ławeczką na piszczałki z organów E. Witteka, fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 43. Pod listwami obręczy fragment snycerki naroża wykroju w segmencie piszczałkowym, fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 44. Ornamentyka płycin w nastawie organów zasadniczych, fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 45. Snycerka naroża wykroju puszczalkowego - sekcja zasadnicza. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 46. Polichromia, złozenie snycerki – detal, fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 47. Struktura drewna stan na 27.01.2024. Fot. P. Lewko.

Ryc.: 48. Snycerka sekcji zasadniczej – segmenty międzywieżowe. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 49: Snycerka dolna odwrocie, Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 50: Snycerka dolna odwrocie, wskazanie roku: „1654”. Fot.: P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 51. Maszkaron głowy lwa. Cokół wieżycy centralnej HP. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 52. Maszkaron głowy lwa. Cokół wieżycy centralnej. Ujęcie boczne. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 53. APG, 10_1629_0_0_2_0051. Maszkaron lwa.

Ryc.: 54 Elementy snycerki organów głównych, fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 55. Ornamentyka Rückpositifu ? / św. Barbara ?, Fot., J. Dyżewski, 27.01.2024.

Ryc.: 56. Element napędny do zimbelsternu, Ruckpositif, wieżyca centralna ?, fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 57. Element napędny do zimbelsternu, Ruckpositif, wieżyca centralna ?, fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ten element nie jest taki oczywisty. Proszę zwrócić uwagę na następujące porównania.

Wprawdzie w wielkich organach oliwskich napęd zimbelsternów wygląda bardzo podobnie...(Mam nadzieję, że ostatnio po wprowadzeniu silników elektrycznych koła pozostały!).

Ryc.: 58. Zimbelstern południowy duży – wielkie organy oliwskie, Fot. P. Lewko, Witold Dulski? 1995.

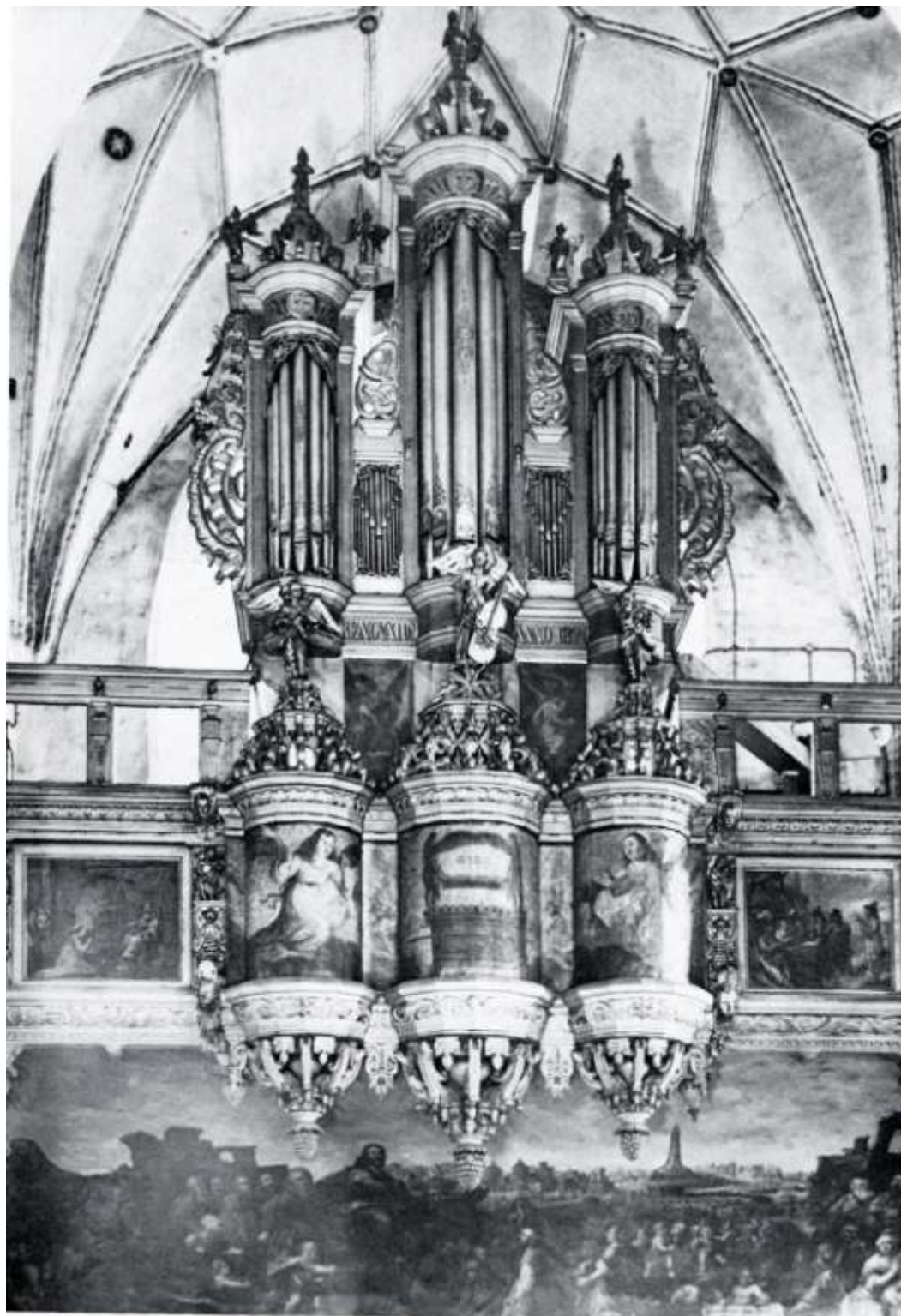
Niemniej uwagę zwraca w zdjęciach archiwalnych organów małych napęd wyłącznie łopatkowy, który prześwituje w wykroju nastawy organów małych.

Ryc.: 59. APG, 10_1629_0_0_2_0123.

Dlatego element ten przypisuję organom głównym, choć może być tzw. chałupniczym wirnikiem w nieprofesjonalnej dmuchawie organowej.

Organy małe

Ryc.: 60. Za W. Renkewitz, J. Janca, Geschichte der Orgelbaukunst in Ost Und Westpreussen von 1333 bis 1944, tabl. 14.

Poza elementami prospektu i szafy organowej, drewnianej empory i bariery z malowanymi płycinami wykonanymi w latach 1603-09 oraz 1644 roku zachowała się unikalna pod względem konstrukcyjnym wiatrownica. Wydaje się mało prawdopodobne by można ją było datować aż na 1516 rok, jako pozostałość po dziele Hansa Haucka, niemniej i tak jako pochodząca z 1644 a nawet jeśli nieco później, jest nie lada rarytasem jeśli chodzi o dawne, oryginalne elementy aparatu gry instrumentu. Instrument ten wykorzystując wspomnianą wiatrownicę odrestaurował Johann Hellwig przed budową dużych organów w 1603-07. W 1644 roku nowe wówczas organy w miejscu dzieła Haucka wykonał Paulus Fischer z Malborka. Wstępne badania obiektu pozwalają przypuszczać, iż instrument składał się z 1 wiatrownicy zasuwowo-klapowej, rozplanowanej na 10 głosów: oraz rejestr językowy z podziałem na bas i dyszkant. Dzieło z 1644 roku miało 47 tonów w zakresie C-c''', bez Cs i Ds., Fs, Gs w oktawie wielkiej. Wiatrownica musiała być restaurowana. Być może około 1910 roku kiedy to do podwieszanej klawiatury nożnej dodano Subbass 16' lub przez Józefa Goebela. Posiadane, przywołane powyżej podstawowe informacje umożliwiają odtworzenie instrumentu w oparciu historyczne założenia z uwzględnieniem późniejszych modyfikacji mających pozytywny wpływ na możliwości brzmieniowe instrumentu. Elementy bogatego wystroju prospektu, szafy organowej, emporę wraz barierą, z którymi mamy obecnie do czynienia, są zachowaną pozostałością po dziele Fischera, które to dzieło przetrwało na oryginalnym miejscu do 1943 roku.

Unikalna konstrukcja wykonanego przez Paulusa Fischera instrumentu, współgra z zachowanym wystrojem plastycznym szafy, charakteryzującym się bardzo bogatą, pełną symboliki dekoracją snycerską i malarską. Dość powiedzieć, iż elementem wystroju empory organowej jest największy z zachowanych obraz Bartolomeo Milwitza przedstawiający wjazd Chrystusa do Jerozolimy, gdzie wśród przedstawionych postaci znajduje się portret Jana Heweliusza, pochowanego w tym kościele.

W wystroju obiektu dominują wysokie wieżycy nakryte ażurowymi hełmami i zakończone u dołu bogatymi soplami. Na pozostały wystrój składają się m.in. pełno postaciowe figury aniołów umieszczone na szczytach wieżyc ze skrzypcami, wiolonczelą i fletem, rozproszone po prospekcie postaci figuralne aniołów, puttów, arki przymierza, licznych ornamentów roślinnych i geometrycznych stanowiących przykład kształtującego się po manieryzmie – baroku.

Podobnie jak w przypadku instrumentu zachowane elementy wystroju obiektu pozwalają na pełną jego restaurację i powrót obiektu do gdańskiego panteonu najwybitniejszych zabytków ruchomych okresu baroku.

Ryc.: 61. Organy małe po prawej widoczna dodana sekcja basowa przez E. Witteka. APG, 10_1629_0_0_2_0109_kk przez P. Lewko.

Ryc.: 62. APG, 10_1629_0_0_2_0159.

Szafka gry znajdowała się na plecach szafy po drugiej stronie prospektu. Na fot archiwalnej widoczne są nazwiska organistów nad pulpitem, zaś po boku tablica na której podpisał się Józef Goebel w 1929 roku. Po obu stronach klucze rejestrowe: Principal, Flet 8', Octava, Flet 4', Kwinta, Superoctava, Sedecima, Mixtura i Trompet 8', który dzielony był na bas i dyszkant z odrębnymi ciągłami. Zakres tonalny obejmował tzw. krótką oktawę wielką do c3.

Ryc.: 63. Szafka gry. APG, 10_1629_0_0_2_0158.

Ryc.: 64. Empora małych organów. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 65. Empora małych organów od strony wschodniej. APG, 10_1629_0_0_2_0111.

Empora jak i prospekt a przede wszystkim nastawa, którą stanowią wieżyce, pozostałości po dawniejszym instrumencie zapewne z 1516 roku!, wypełnione są bardzo bogatą dekoracją malarską przede wszystkim w formie obrazów. Stanowi to pełne wyzwanie dla specjalistów w tej dziedzinie konserwacji i rekonstrukcji.

Ryc.: 66. Przemieszczanie elementów. Zwieńczenia z organów małych, spływy dolne po prawej, szyszaki z organów małych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Głowa na pierwszym planie wydaje się, że pochodzi z balustrady organów małych.

Ryc.: 67. Zwieńczenia wieżyc organów małych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 68. Zwieńczenia wieżyc organów małych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 69. Zwieńczenia w formie esowatych syren – zbliżenie.

Ryc.: 70. Spływy organów małych, w części Rückpositifowej , dawnych organów Haucka. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 71. Zakryte wieżycy dawnych organów Haucka z 1516 roku, APG. 10_1629_0_0_2_0118.

Po zdjęciu spływów konserwatorom niemieckim sporządzającym dokumentację ewakuacyjną odsłoniły się kute żelazne klucze spajające konstrukcję do spodu.

Ryc.: 72. APG, 10_1629_0_0_2_0120.

Ryc.: 73. Spływ wieżycy środkowej części Haucka, Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 74. Spływ wieżycy prawej części Haucka, Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 75. Przemieszczenie elementów. Spływy z organów małych. Kwatery snycerki ornamentalnej z organów głównych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 76. Spływy konsol wieżycowych. Z szyszakiem i ze żłobieniami - organy małe. Na dalszym planie z wieżycy centralnej Rückpositifu organów głównych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Na następnej stronie ilustruję nastawy na wieżycach Rückpositifu dawnego instrumentu Haucka. Zwrócić uwagę należy na wypełnienia latarni. Podobne stosowali Antonius Frieze I poł. XVI wieku oraz Christian Neumann z Nowego Miasta Lubawskiego pocz. XVII wieku.

Ryc.: 77. Spływy zwieńczeń wieżyc Haucka, środkowa i być może prawa?

Ryc.: 78. Konsola prawa wieńcząca RP Haucka, APG, 10_1629_0_0_2_0130, fragment.

Ryc.: 79. Ramiaki balustrady organów małych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 80. Ramiaki balustrady organów małych zbliżenie, Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 81. Pelikan z konsoli przy filarze po prawej od organów małych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 82 Płyciny barier empor organów małych sztorcem. Widoczny także bok wiatrownicy zasuwowo-klapowej organów małych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 83. Uszak organów małych, wieżyca wschodnia ?. Fot. P. Lewko, 03.09.2015.

Elementy aparatu gry organów

Wśród elementów składowanych znajdują się także takie, które związane są bezpośrednio z aparatem gry. Najważniejszym z nich jest wiatrownica mechaniczna. Pochodzi ona niewątpliwie z kręgu gdańskiego o czym świadczą okalające bolce prowadzące klapy, które nie są przewiercane. Wydaje się, iż wiatrownica ta musi pochodzić co najmniej z 1644 roku czyli od budowy nowych organów przez Paulusa Fischera.

Ryc.: 84. Rzut ogólny na elementy przynależne mechanizmom samych instrumentów.

Ryc.: 85. Bok wiatrownicy – śruby i puszczalniki w tym brak dwóch. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 86. Wiatrownica Fischera, fot. 03.09.2015.

Ryc.: 87. Klapy i grzebień wiatrownicy mechanicznej organów Fischera – widok boczny, fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 88. Klapy wiatrownicy Fischera od frontu (z góry). Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 89. Strona spodnia wiatrownicy Fischera. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 90. Pulpety wiatrownicy Fischera. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 91. Komora klap i druty prowadzące okalające klapy. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 92. Tablica rozprowadzająca / organowa ?. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Elementy aparatu gry organów Eduarda Witteka z 1910 roku

Ryc.: 93. Piszczalki Gedaktu lub Burdonu. E. Wittek. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Ryc.: 94. Aparat pneumatyczny. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Wśród tych pozostałości są aparaty przekąźnikowe dostosowane do traktury pneumatycznej i wiatrownic stożkowych. Znajduje się też kilka piszczałek drewnianych pochodzących z tego warsztatu. Dokumentaliści niemieccy sfotografowali również sam instrument po demontażu szafy z prospektem. Wprawdzie są to tylko 3 fotografie, ale dają pogląd ogólny na zespół piszczałkowy, co umożliwia potwierdzenie zapisów dyspozycji i ocenę pochodzenia piszczałek składających się na głosy.

Ryc.: 95. APG, 10_1629_0_0_2_0091.

Ryc.: 96. APG, 10_1629_0_0_2_0089.

Ryc.: 97. APG, 10_1629_0_0_2_0090.

Elementy prospektów i organów znajdujące się w innych miejscach na terenie kościoła

W zakrystii.

Ryc.: 98. Anioł muzykujący z prospektu organów głównych, fot. P. Lewko. Fujarka została dodana przez Brata Karmelitę wg relacji Brata Janusza Sumery.

Ryc.: 99. APG, 10_1629_0_0_2_0083.

Ryc.: 100. Spływ wieżycy dolnej partii prospektu Haucka organów małych, fot. P. Lewko

Ryc.: 101. Spływ wieżycy dolnej partii prospektu organów Haucka, fot. P. Lewko, 27.01.2024.

Elementy znajdujące się w innych kościołach

Pragniemy zwrócić uwagę na elementy pochodzące z organów znajdujące się w innych miejscach aniżeli kościół p.w. Św. Katarzyny w Gdańsku, co nie było dotąd przedmiotem analiz.

W kościele Mariackim w Gdańsku

Ryc.: 102. Fot. P. Lewko, 05.11.2007.

Pośród zgromadzonych artefaktów nad kaplicą Wszystkich Świętych w miejscu gdzie jeszcze w 1938 roku znajdowała się sekcja Kontrpryncypałbasu 32' organów Emmanuela Kempera znajduje się zwieńczenie wieżycy basowej pochodzące właśnie z kościoła św. Katarzyny. Jest to cokół jaki znalazł się w miejscu swego przeznaczenia na dodanej wieżycy basowej organów Georga Nitrowskiego – wieżycy prawa. Zwieńczenie wieżycy bez frontalnego putta w akancie. Element pełny zamykany z góry z otworem o połowie średnicy

okręgu konsoli. Przed umieszczeniem nad kaplicą został oczyszczony. Dzięki temu stanowi referencję oryginalnej kolorystyki.

Ryc.: 103 Fot. P. Lewko, 16.04.2020.

Ryc.: 104. Bibl. Gdańska PAN, syg. 15682, Die Orgeln von St. Marien zu Danzig / Im Auftrage des Senats der Freien Stadt Danzig hrsg. von Göbel und Konrad Krieschen, wkładka pomiędzy ss.: 22-23..

Ryc.: 105 Bibl. Gdańska PAN, syg. 15682, Die Orgeln von St. Marien zu Danzig, wkładka pomiędzy ss.: 18-19.

Ryc.: 106. Zbliżenie zwieńczenia. Fot. P. Lewko, 5.11.2007.

Ryc.: 107. 10_1629_0_0_2_0067

W Katedrze Oliwskiej

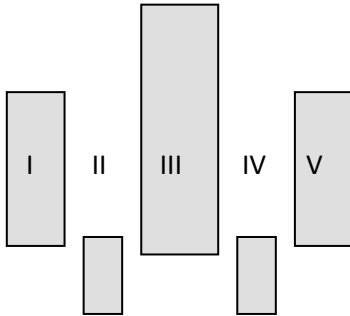
Ryc.: 108. Pozytyw organów oliwskich 1965-66, fot. P. Lewko, 04.02.2024.

Ryc.: 109. Za: W. Renkewitz, J. Janca, Geschichte der Orgelbaukunst in Ost Und Westpreussen von 1333 bis 1944, t. I, fot. 15 a. we wkładkach na końcu książki.

Według pomiarów grupy Jacoba Durera jesienią 1943 roku menzuracja piszczałek prospektowych w małych organach kościoła św. Katarzyny przedstawiała się następująco:

No	TON	Ø	Körper	Fuss	No.	TON	Ø	Körper	Fuss
Lp.	Ton	średnica korpusu rezonatora		wyso-kość stopy					
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
F e l d I (pole 1)					F e l d V				
1	b	53	0,77	43	35	a	53	0,80	43 ⁶ .
2	f #	62	0,92 ⁷ .	37	36	f	64	0,89 ⁵ .	37 ⁷ .
3	d	75	1,05 ⁷ .	32	37	c #	73	1,10 ⁵ .	32 ⁸ .
4	B	90	1,33	27	38	A	100	1,37	27 ³ .
5	c	81	1,20	32	39	H	79	1,24	32 ⁸ .
6	e	70	0,95	37	40	d #	70	1,02	37 ⁷ .
7	g #	58	0,72	43	41	g	58	0,79	43 ⁶ .
F e l d II					F e l d IV				
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
8	b ²	16	0,15 ⁵	51	24	h ²	17	0,14 ⁷	51
9	f # ³	20	0,19 ⁷	52	25	g ²	20	0,18	51 ⁵
10	d ²	23	0,25	45 ²	26	d # ²	22	0,23	45
11	b ¹	27	0,32	39 ³	27	h ¹	26	0,29 ⁶	39 ⁵
12	f # ¹	32	0,38 ⁸	33 ⁸	28	g ¹	33	0,36 ⁷	34
13	e ¹	36	0,44	28	29	d # ¹	40	0,45 ⁵	28 ⁵
14	g # ¹	30	0,35	33 ⁸	30	f ¹	35	0,41 ⁷	34

15	c ²	25	0,28 ²	39 ³	31	a ¹	29	0,33	39 ⁵
16	e ²	21	0,21 ⁵	45 ²	32	c ²	24	0,25 ⁷	45
17	g ^{#2}	18	0,17 ³	52	33	f ²	20	0,20 ²	51 ⁵
18	c ³	15	0,13 ³	51	34	a ²	17	0,15 ⁸	51
Feld III									
1	2	3	4	5					
19	F#	112	1,63	38					
20	E	124	1,81	31					
21	C	144	2,25	26 ⁶					
22	D	134	1,97	31					
23	F	117	1,71	38					

Źródło: APG, 1629/VI, 24;

We wrześniu 1995 roku w uzgodnieniu z Kurii Biskupią Gdańską przeprowadziłem pomiar menzur omawianych piszczałek, z pomocą nieżyjącego już organmistrza Tadeusza Łukasiewicza i asystenta Mirosława Borkowskiego. Do pomiaru przyjęto standartowe części piszczałki, takie jak szerokość wargi, wysokość wargi, średnica korpusu rezonatora, wreszcie wysokość stopy od powierzchni wiatrownicy do krawędzi dolnej wargi. Możliwości pomiaru były jednak ograniczone trudną dostępnością instrumentu. Zawieszenie pozytywu około 10m nad posadzką wymagało zastosowania specjalnego ruchomego rusztowania a i te nie dawało pełnej swobody w dotarciu do wszystkich potrzebnych miejsc. Dlatego nie przeprowadzono pomiaru grubości ścianki korpusu piszczałek. Z tych samych względów zrezygnowano z pomiaru wysokości korpusu rezonatora, co w tym przypadku i tak byłoby zbędne gdyż Deurer tej wielkości nie podał. Nadto ze względu na trudne warunki trzeba założyć możliwe odchylenia od rzeczywistych wymiarów rzędu: ~ 1-2mm. Poniższa tabelka zawiera wyniki pomiarów piszczałek prospektowych pozytywu posiadających zdobienia mierzonych od lewej do prawej. W przypadku dużych nierówności spowodowanych wygięciami blachy podano wymiary skrajne.

Piszczątka	↔ szer. wargi	± wys. wycięcia	Ø śred. korpusu	∇ wys. stopy
1p.	39 mm	13 mm	48 mm	362 mm
2	41	13	55	360
3p.	43,5	14/15	58	348
4	46	13	61	343
5p.	45	13	63	336
6	49	14	64	325
7p.	50	14	68	318
8	56,5	15	75	305
9p.	59	15	77	290
Piszczątka	↔ szer. wargi	± wys. Wycięcia	Ø śred. korpusu	∇ wys. stopy
10p.	62	18,5	80	294
11	67	17	88	274
12p.	70	17	90	264
13p.	76	18,5	100	250
14	69	18,5	95	265
15	67	18	88	277
16p.	61	19	79	290
17	59	16	80	300
18	57	14	78	305
19	56	14	72,5	315
20	50	13,5	68	325
21p.	47	15	65	331
22	45	13	60	340
23p.	43	13,5	56	347
24	41	13	55	351
25p.	40	12	51	359

Źródło: Badania własne. p - przy numerze piszczątka oznacza, iż jest puncowana. **P. Lewko, Zachowanie dawnej struktury organów oliwskich w świetle nowoodkrytych źródeł, praca magisterska pod kier, Prof. dra hab. Stanisława Mielczarskiego, Gdańsk 1995.**

Porównanie powyższych wielkości wbrew oczekiwaniom nie dokumentuje hipotezy w sposób niezbity. Część wymiarów pokrywa się, inne nie. Dodatkowo możliwość należytego porównania wielkości komplikuje fakt nie podania przez Deurera jednostek miary w sposób bezsprzecznie czytelny. Można się oczywiście domyślać, iż chodzi tu centymetry i odpowiednio milimetry, ale są też i inne miary. Bez względu na niejasności trzeba zwrócić uwagę na czas jaki upłynął od ostatniego pomiaru. Pamiętać trzeba, iż blacha piszczalkowa ulega rozmaitym odkształceniom powodowanym czynnikami atmosferycznymi: różnicą temperatur, wilgotności powietrza; czy mechanicznymi: wgniecenia, zniszczenia w czasie wojennym. W przypadku piszczalek prospektowych o znaczniejszej domieszce cyny dodatkowo dochodzi czynnik reakcji chemicznych z zawartymi w powietrzu pierwiastkami. Te wyliczenia ukazują jak wiele może być powodów różnic w szczegółowych, a odległych w czasie pomiarach menzur materiału. Wydaje się więc, że występujące różnice wymiarów piszczalek odpowiadających u Deurera polu I i V oraz częściowo II i IV można zbagatelizować i potraktować jako tożsame. Pozostałe piszczalki tj. tonów najniższych i najwyższych z pewnością zostały rozproszone.

Dodatkowym argumentem przemawiającym za tożsamością piszczalek jest duże prawdopodobieństwo znalezienia się ich w Oliwie, gdzie mogły być zaraz po wojnie przywiezione do lapidarium odgruzowanych pozostałości rzeźby i snycerki jakie mieściło się w spichrzu opackim przy parku oliwskim i dawnej stajni. Było to główne miejsce składowania takich materiałów w tuż powojennym Gdańsku.

Bardzo ciekawy jest fakt, iż nie wszystkie piszczalki posiadają punce. Ponadto widoczna jest delikatna różnica odcieni śniedzi blachy, zwłaszcza od wewnątrz instrumentu. Czy mogło by to wskazywać na fakt, iż tylko niektóre z nich są oryginalne?

Menzuracje

Ruckpositiv – pozytyw przedni na emporze

Ryc.: 110. Pozytyw przedni, APG 10/1629/11

Pole lewe flankujące – stojąc do organów

Pole nr 1 [?] w dokumentacji Deurera

1 2 3 4 5 6 7 8 9

Numer	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ton ¹²									
fi [mm]	52	49	44	39	36	35	31	29	27
korpus[m]	0,70	0,62 (5)	0,55 (5)	0,50 (2)	0,43	0,39	0,34 (5)	0,30 (2)	0,27
stopa[cm]	24 (6)	27 (2)	30 (5)	34 (5)	36 (5)	39	41 (4)	44 (2)	46 (2)
Uwagi									

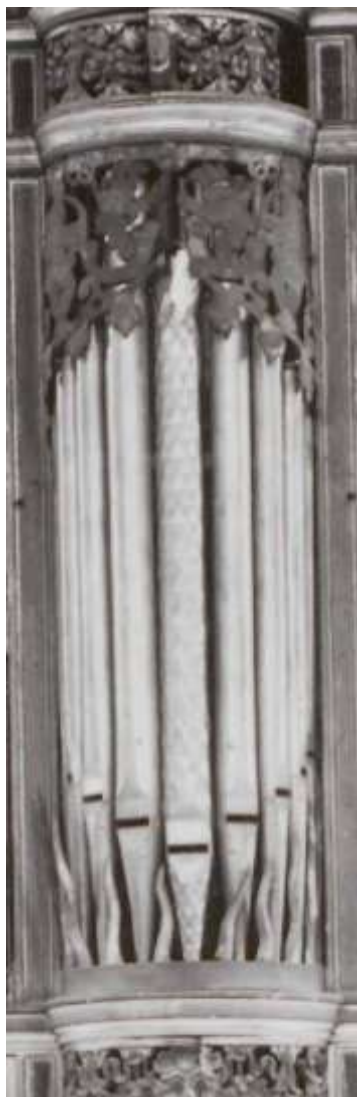
¹² Ton w przypadku pól 1, 2 i 4 stanowi moją identyfikację. Tylko dla pola nr 3 zapisano piórem tony jakie odpowiadały poszczególnym piszczałkom

Pole nr 2 [?] w dokumentacji Deurera

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 [?]

Numer	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Ton												
fi [mm]	11	13	16	18	21	23	25	23	19	16	15	13
korpus[m]	0,07	0,09 ²	0,11 ⁷	0,14 ⁷	0,19 ³	0,24 ⁵	0,27	0,22	0,17	0,13	0,10	0,08
stopa[cm]	52	51	49	46	42	39	36	39	44	47	50	51
Uwagi												

Pole nr 3 [?] w dokumentacji Deurera

1 2 3 4 5 6 7 8 9

Numer	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ton	gs	fs	e	c	H/N?	d	f	g	a
fi [mm]	52	59	63	78	84	71	62	55	50
korpus[m]	0,63 ⁵	0,79 ⁵	0,89	1,14	1,06	1,05	0,84	0,74	0,63
stopa[cm]	36 ⁸	33	28 ⁷	23 ⁵	18 ⁷	23 ⁵	28 ⁷	33	36 ⁸
Uwagi									

Pole nr 4 [?] w dokumentacji Deurera

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 [?]

Numer	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Ton													
fi [mm]	11	11 ⁵	14	16 ⁵	18	21	25	23	20	17	15	13	11
korpus [m]	0,06	0,08	0,09 ⁵	0,12 ⁵	0,16	0,20 ³	0,27	0,22 ³	0,18	0,14 ²	0,11	0,08 ⁸	0,06 ⁸
stopa [cm]	53	51 ³	50	47 ⁷	44 ³	40 ⁸	37 ⁴	41	43 ³	47	49	51	52 ⁴
Uwagi													

Pole nr 5 [?] w dokumentacji Deurera

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Numer	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ton										
fi [mm]	23	25	26	29	31	34	37	40	45	50
korpus[m]	0,22 ⁴	0,26	0,29	0,32 ⁵	0,36 ⁶	0,41 ³	0,46 ⁵	0,53	0,59 ³	0,67
stopa[cm]	50 ⁵	48	45 ⁷	42	41	37 ⁵	35	32	28 ⁸	24 ⁷
Uwagi										

St. Katharinen, große Orgel.							7
Nr	Ø Körperlg.	Fuß	Nr	Ø Körperlg.	Fuß	Bem.	
Rückprosektiv			Feld 3.				
Feld 1.							
1	52	0,70 ^m	24 ⁶	2210	52	0,63 ⁵ _m 36 ⁸ _{cm}	
2	49	0,62 ⁵	27 ²	2310	59	0,79 ⁵ 33	
3	44	0,55 ⁵	30 ⁵	240	63	0,89 28 ⁷	
4	39	0,50 ²	34 ⁵	250	78	1,14 23 ⁵	
5	36	0,43	36 ⁵	*2614	84	1,06 18 ⁷ * Dämpf- stufe	
6	35	0,39	39	270	71	1,05 23 ⁵	
7	31	0,34 ⁵	41 ⁴	281	62	0,84 28 ⁷ Form	
8	29	0,30 ²	44 ²	290	55	0,74 33	
9	27	0,27	46 ²	300	50	0,63 36 ⁸	
Feld 2.			Feld 4.				
10	11	0,07 ^m	52 ⁷	31	11	0,06 ^m 53 ^{cm}	
11	13	0,09 ²	51 ⁶	32	11 ⁵	0,08 51 ³	
12	16	0,11 ⁷	49	33	14	0,09 ⁵ 50	
13	18	0,14 ⁷	46	34	16 ⁵	0,12 ⁵ 47 ⁷	
14	21	0,19 ³	42 ⁵	35	18	0,16 44 ³	
15	23	0,24 ⁵	39	36	21	0,20 ³ 40 ⁸	
16	25	0,27	36	37	25	0,27 37 ⁴	
17	23	0,22	39	38	23	0,22 ³ 41	
18	19	0,17 ³	44	39	20	0,18 43 ³	
19	16	0,13 ⁴	47 ⁸	40	17	0,14 ² 47	
20	15	0,10 ⁴	50	41	15	0,11 49	
21	13	0,08 ²	51 ⁷	42	13	0,08 ⁸ 51	
m/m			43	11	0,06 ⁸	52 ⁴	

* Dämpf-
steife
Form

S. Katharinen, große Orgel

2

Ton O Körperlg. Fuß

Feld 5

44	23	0,22 ⁴ _m	50 ⁵ _{cm}
45	25	0,26	48
46	26	0,29	45 ⁷
47	29	0,32 ⁵	42
48	31	0,36 ⁶	41
49	34	0,41 ³	37 ⁵
50	37	0,46 ⁵	35
51	40	0,53	32
52	45	0,59 ³	28 ⁸
53	50	0,67	24 ⁷

Ton O Körperlg. Fuß

Hauptorgel, Unterteil

Feld 6.

1	20	0,29 _m	20 ⁵ _{cm}
2	24	0,26 ⁵	"
3	22	0,22 ⁶	"
4	20 ⁵	0,20 ²	"
5	19	0,19	"
6	18	0,18	"
7	17	0,16 ¹	"
8	16 ⁵	0,14	"
9	15	0,13	"
10	14 ⁵	0,11	"
11	14	0,10	"
12	12	0,09 ⁵	"
13	11	0,07 ⁵	"
14	10	0,07	"

Feld 7

15	30	0,37 _m	22 ⁵
16	34	0,41 ³	20
17	38	0,49 ³	17 ¹
18	42	0,54 ⁶	13 ⁵
19	34	0,44 ⁴	17
20	31	0,39 ³	20
21	29	0,35 ⁵	22 ⁵

Feld 8

gleich

Feld 6.

St. Katharinen, große Orgel.							
3.							
Ton	Ö	Körperl.	Fuß	Ton	Ö	Körperl.	Fuß
Hauptorgel, Oberteil							
Feld 9.				Feld 11			
1	124	1,97 ^m	99 ^{cm}	16	18	0,15 ^m	84 ⁵ _{cm}
2	150	2,40	89	17	20	0,19	82 ²
3	182	2,89	79 ⁵	18	23	0,24	78 ⁶
4	215	3,54	68 ⁵	19	28	0,30 ⁶	74 ⁸
5	195	3,16	79 ⁵	20	33	0,38 ⁷	71
6	160	2,67	89	21	37	0,49 ²	66
7	130	2,13	99	22	44	0,55 ⁴	62
Feld 10				23	38	0,43 ⁷	66 ⁵
8	100	1,36 ^m	41 ^{cm}	24	29	0,35	71 ⁵
9	90	1,24	45 ³	25	25	0,27 ²	75
10	81	1,12	50 ⁶	26	22	0,21 ⁵	78 ⁶
11	72	1,00	54 ²	27	19	0,17	82
12	64	0,90	58 ⁵	Feld 13			
13	59	0,80 ⁵	62 ⁷	37	16	0,13 ^m	84 ⁵ _m
14	53	0,72 ⁵	66 ²	38	18	0,16	82
15	49	0,64 ³	70	39	21	0,20	78 ⁵
Feld 12				40	24	0,26	75
28	92	1,16 ^m	85 ^{cm}	41	29	0,32 ²	71 ⁵
29	102	1,49	75	42	35	0,41	66 ⁸
30	110	1,63	65	43	42	0,52 ⁵	62
31	124	1,82	54	44	40	0,45 ⁵	66 ⁸
32	150	2,22	43 ⁵	45	32	0,36 ⁵	71 ⁵
33	140	1,99	54	46	27	0,29	75
34	118	1,66 ⁵	65	47	23	0,22 ⁷	78 ⁵
35	106	1,49 ⁵	75	48	20	0,17 ⁷	82
36	97	1,32	85	49	17	0,14 ¹	84 ⁵
				Feld 14			
				gleich			
				Feld 10			
				Feld 15			
				gleich			
				Feld 9			

Możliwe rozstawienie piszczałek prospektowych

Pozytyw na emporze

Uwagę zwraca większa ilość piszczałek w prospekcie aniżeli wynika to z układu chromatycznego począwszy od małej oktawy i skończywszy na c3 ujmując tzw. krótką wielką oktawę. I tak na polu lewym skrajnym jest 9 piszczałek, prawym skrajnym 10, w segmentach pomiędzy 12 i 13 i wieżycy centralnej 9 największych. Razem daje to 53 piszczałki. Dodatkową zagadkę tworzy zapis Deurera gdzie dla wieżycy centralnej podano oznaczenia tonu przypisane dla każdej obmiarowanej piszczałki i nie jest to od C! Kolejne trzecie spostrzeżenie to nierówna liczba piszczałek w polach międzywieżowych w jednym 12, w drugim 13 i skrajnych.

Zakres dla najczęściej spotykanej wielkiej oktawy to C, D, E, F, G, A, B, H to jest 8 piszczałek. Oznacza to, że przy założeniu jej występowania w prospekcie także w 1943 roku w wieżycy tej stała również piszczałka odpowiadająca c małemu, z kolejnej oktawy w przebiegu tonowym. Tak rozumując zabraknie nam tonów do skali c3, którą przekroczymy i dojdziemy do tonu e3, którego w tych organach w oryginale z całą pewnością już nie było. Wydaje się więc, że albo część piszczałek była niema, albo część przypisana była innym głosom. Być może oznaczenia cyfrowe (podawane powyżej w tabelach w nawiasach), których opisów niestety brak, o tym mówiły.

Odnosnie spostrzeżenia trzeciego zauważyć należy, że nierówna liczba piszczałek pomiędzy segmentami wewnętrznymi podyktowana była zaplanowanym porządkiem układu tonów w prospekcie. Nie była powodowana koniecznością wypełnienia przestrzeni, gdyż wtedy z pewnością zrobiono by to równomiernie. Czy w takim razie należy tu mówić o semitonach? Z pewnością nie na początku lub w połowie XVII wieku. Kiedy w takim razie mogły się pojawić? Czy ingerencja Gottlieba Paschke, który przełączył Brustwerk jako odrębną sekcję o czym informuje Eggert, była tak znaczna? Dlaczego nie została w takim razie odnotowana?

SPRAWDZENIE DOKUMENTACJI POMIAROWEJ Z ZAPISANYMI MENZURAMI

Wrysowując wymiary wiatrownic projektowanej rekonstrukcji organów postanowiłem sprawdzić poprawność zdjętych wymiarów w rzucie poziomym organów Nitrowskiego z podanymi menzurami piszczałek prospektowych w zakresie ich średnic. Przyjęte odległości pomiędzy piszczałkami są kwestią subiektywnie oceną na podstawie oglądu archiwalnych fotografii.

Wyniki są następujące.

Rückpositif

Pole nr 1: szerokość wykroju okna w dokumentacji pomiarowej zapis 40 [cm] [400mm]

Piszczątki:

$$4+52+2+49+2+44+2+39+2+36+2+35+2+31+2+29+2+27+2 = 364\text{mm}$$

Piszczątki mieszczą się w polu - pomiar poprawny.

Pole nr 2: szerokość wykroju okna w dokumentacji pomiarowej zapis 26,5 [cm] [265mm]

Piszczątki:

$$10+11+8+13+6+16+8+18+4+21+8+23+5+25+4+23+6+19+4+16+4+15+4+13+2 = 286\text{mm}$$

Piszczątki nie mieszczą się w polu - pomiar niepoprawny.

Pole nr 3, centralne owalne. Szerokość wykroju wynosi wg dokumentacji 47 [cm] [470mm]

Odstępuje się od oceny proporcji odległości z uwagi na rzut na planie owalu.

Pole nr 4: szerokość wykroju okna w dokumentacji pomiarowej zapis 27 [cm] tj. 270mm.

Piszczątki:

$$2+11+6+11+4+14+3+16+5+18+4+21+5+25+2+23+3+20+4+17+5+15+2+13+3+11+4 = 267\text{mm}$$

Piszczątki mieszczą się w polu. Rezerwy zostaje 3mm.

Pole nr 5: szerokość wykroju okna w dokumentacji pomiarowej zapis 40 [cm] 400mm

Piszczątki:

$$2+23+4+25+3+26+4+29+2+31+3+34+3+37+2+40+4+45+3+50+4 = 374\text{mm}$$

Piszczątki mieszczą się w polu. Pozostaje 6mm rezerwy.

Co do rzeczywistego rozstawienia tonowego uważam, że istnieje szereg możliwych hipotez w tej kwestii. Poniżej przedstawiam przyporządkowanie piszczał w zakresie dolnym wielkiej krótkiej oktawy do głosu metalowego np. Offeneflote 8' w wysokości 4' lub krytego w wysokości 8' np. Kwintadeny. Równie możliwe jest ujęcie w przebiegu innych pojedynczych tonów. Dużo tutaj daje porównanie poziomu umieszczenia wymów piszczałek względem siebie. Być może sytuacja ta, np. dodanie do prospektu piszczałek z Oktawy 2' powstała wskutek konieczności rozmieszczenia wewnątrz wystawek 2 głosów 8', które przecież były zmieniane. Warto pokusić się o dalsze analizy.

Segment skrajny lewy									Segment międzywieżowy lewy												Wieżycy				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	1	2	3	4	5
G	B	c	d	e	fs	gs	b	c1	N	b2	fs2	d2	b1	fs1	d1	e1	gs ₁	C2	e2	gs ₂	F	E	D	C	N
Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'		Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	OF14'/Qd8'	OF14'/Qd8'	OF14'/Qd8'	OF14'/Qd8'	N
																									H

N – piszczałka niema

centralna				Segment międzywieżowy prawy													Segment skrajny prawy									
6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
C	D	E	F	c3	a2	f2	cs ₂	a1	f1	ds ₁	g1	h1	ds ₂	g2	h2	N	N	cs ₁	h	a	g	f	ds	cs	H	A
Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'			Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'

Być może pojawia się jednak tutaj zdwojenie tonów wielkiej krótkiej oktawy. Takie sugestie podpowiada Prof. Perucki, wskazując na proveniencję południową (Włochy) tego rozwiązania, co można by sobie w jakimś stopniu wyobrazić zważywszy na pochodzenie Georga Nitrowskiego i drogę jego edukacji. Wówczas rozkład tonów z wiatrownicy głosu prospektowego mógłby wyglądać w sposób następujący.

Segment skrajny lewy									Segment międzywieżowy lewy												Wieżycy				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	1	2	3	4	5
G	B	c	d	e	fs	gs	b	c1	N	b2	fs2	d2	b1	fs1	d1	e1	gs ₁	C2	e2	gs ₂	F	E	D	C	N
Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'		Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	N
																									H

centralna				Segment międzywieżowy prawy													Segment skrajny prawy									
6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
C	D	E	F	c3	a2	f2	cs ₂	a1	f1	ds ₁	g1	h1	ds ₂	g2	h2	N	N	cs ₁	h	a	g	f	ds	cs	H	A
Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'			Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'	Principal 4'

I wreszcie przeanalizujemy ton po tonie układ wynikający z zapisu Deurera. Odnieśmy się również do podanych wysokości korpusów poszczególnych piszczałek. Zwrócić należy uwagę na różne wysokości korpusów co przeczy zdwajaniu tonów w niższych partiach brzmienia za wyjątkiem np. najmniejszych piszczał w wieży centralnej RP. Uwagę zwracają: te same wysokości korpusu rezonatora na 0,63m odpowiednio dla 2 tonów sąsiednich G# i A, dla tonu B korpus dłuższy bo 0,70m jak również dla tonu H, gdzie wysokość równa 67cm.

RP

Segment skrajny lewy									Segment międzywieżowy lewy												Wieżyca				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	1	2	3	4	5
B	c	d	e	fs	gs	b	c1	d1	fs2	e2	d2	h1	g1	e1	d1	f1	a1	c2	ds	fs2	Gs	Fs	E	C	N
0,70 Pr 4'	0,62 (5)	0,55 (5)	0,50 (2)	0,43	0,39	0,34 (5)	0,30 (2)	0,27	0,07	0,09 (2)	0,11 (7)	0,14 (7)	0,19 (3)	0,24 (5)	0,27	0,22	0,17 (3)	0,13 (4)	0,10 (4)	0,08 (2)	0,63 Pr 4'	0,79 Pr 4'	0,89 Pr 4'	1,14 Pr 4'	1,06

centralna				Segment międzywieżowy prawy													Segment skrajny prawy									
6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
D	F	G	A	g2	f2	e2	cs	b1	fs	d1	f1	gs	h1	d2	fs	g2	f1	ds	cs	h	a	g	f	ds.	cs	H
1,05 Pr 4'	0,84 Pr 4'	0,74 Pr 4'	0,63 Pr 4'	0,06	0,08	0,09 (5)	0,12 (5)	0,16	0,20 (3)	0,27	0,22 (3)	0,18	0,14 (2)	0,11	0,08 (8)	0,06 (8)	0,22 (4)	0,26	0,29	0,32 (5)	0,36 (?)	0,41 (3)	0,46 (5)	0,53	0,59 (3)	0,67

Idąc tym tokiem dalej dochodzimy to spostrzeżenia, że wysokości korpusów nawet potrajają się. Zaś mnożenie właściwych im tonów doprowadza do bałaganu i braku wystarczającej liczby miejsc do zakresu c3. Wydaje się więc, że należy wziąć pod uwagę także wymiary średnic korpusów u Deurera. Proponuję poniższy zapis.

Segment skrajny lewy									Segment międzywieżowy lewy												Wieżycza				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	1	2	3	4	5
Fs	B	c	d	e	fs	gs	b	c1	gs ₂	e2	c2	gs ₁	e1	d1	c1	d1	fs1	b1	d2	fs2	Gs	E	D	C	N
0,70 Pr 4'	0,62 (5)	0,55 (5)	0,50 (2)	0,43	0,39	0,34 (5)	0,30 (2)	27mm/0,27	0,07	13/0,09 (2)	16/0,11 (7)	18/0,14 (7)	21/0,19 (3)	0,24 (5)	25mm/0,27	23/0,22	19/0,17 (3)	0,13 (4)	0,10 (4)	13/0,08 (2)	0,63	0,79	0,89	1,14	1,06

centralna				Segment międzywieżowy prawy													Segment skrajny prawy									
6	7	8	9	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Cs	Ds	F	A	a2	g2	ds2	h1	g1	e1	cs1	ds1	f1	a1	cs2	f2	a2	ds1	cs1	h	a	g	f	ds	cs	H	G
1,05	0,84	0,74	0,63	11/0,06	11/0,08	14/0,09 (5)	0,12 (5)	20/0,16	21/0,20 (3)	25mm/0,27	23/0,22 (3)	0,18	17/0,14 (2)	15/0,11	13/0,08 (8)	11/0,06 (8)	23/0,22 (4)	0,26	0,29	0,32 (5)	0,36 (?)	0,41 (3)	0,46 (5)	0,53	0,59 (3)	0,67

Przy zdwajaniu oktawy raz kreślonej w tonach c1 – e1 dochodzimy do a2. Wydaje się więc to dość niespotykane, wszak to organy nie fortepiano.

Biorąc pod uwagę potrzeby koncertowe i udokumentowaną ilość piszczałek w prospekcie trzeba postawić tezę a przynajmniej pytanie czy na potrzeby odbudowy i koncertowe nie należałoby przyjąć 49 tonów w zakresie pełnej chromatyki od **C** do **c3**, z 50tą piszczałką niemą lub 51 grających w skali od **C** do **d3** z 52gą piszczałką niemą.

Sekcja zasadnicza organów głównych

Podobnie rzecz się ma w organach zasadniczych. Tutaj analiza jest tożsama. Dlatego ograniczę się do stwierdzeń zaczerpniętych z dokumentacji fotograficznej Deurera i zapisów menzuracji. Wieżycza centralna ma tak samo 9 największych piszczałek. Z kolei segmenty skrajne oba mają po 8, co stanowi różnicę, która twierdę, iż wynika z faktu braku w tej sekcji piszczałki trybowanej, pozostającej w Rückposytywie niemą. Natomiast segmenty międzywieżowe znowu układ jest zróżnicowany. Segment lewy ma 12 piszczałek, prawy zaś 13. Razem na fot archiwalnej prospektu widnieje 50 piszczałek.

Rozpiszmy to w sposób bardziej wynikowy, ujmując zapisy menzuracyjne, w celu swoistego wytestowania prawdopodobieństwa danego układu.

Lp	Ton	Lokalizacja	Długość rezonatora	Średnica
1	C	wieżyca centralna: C -front, nr 5	2,22m	150mm
2	Cs	C, piszczałka nr 6	1,99	140
3	D	C, nr 4	1,82	124
4	Ds	C, nr 7	1,66	118
5	E	C, nr 3	1,63	110
6	F	C, nr 8	1,49	106
7	Fs	C, nr 2	1,49	102
8	G	C, nr 9	1,32	97
9	Gs	C, nr 1	1,16	92
10	A	wieżyca skrajna prawa, nr 8		
11	B	wieżyca skrajna lewa, nr 1	1,36 ?	100 ?
12	H	SP, nr 7		
13	c	SL, nr 2	1,24 ?	90 ?
14	cs	SP, nr 6		
15	d	SL, nr 3	1,12	81
16	ds	SP, nr 5		
17	e	SL, nr 4	1,00	72
18	f	SP, nr 4		
19	fs	SL, nr 5	0,90	64
20	g	SP, nr 3		
21	gs	SL, nr 6	0,80	59
22	a	SP, nr 2		
23	b	SL, nr 7	0,72	53

24	h	SP, nr 1		
25	c1	SL, nr 8	0,64	49
26	cs1	segment międzywieżowy L, nr 7	0,55	44
27	d1	segment międzywieżowy P, nr 7	0,52	42
28	ds1	SM L nr 6	0,49	37
29	e1	SM P nr 7	0,45	40! szersza niż poprzednia
30	f1	SM L nr 8	0,43	38!
31	fs1	SM P nr 6	0,41	35
32	g1	SM L nr 5	0,38	33
33	gs1	SM P nr 8	0,36	32
34	a1	SM L nr 9	0,35	29
35	b1	SM P nr 5	0,32	29
36	h1	SM L nr 4	0,30	28
37	c2	SM P nr 9	0,29	27
38	cs2	SM L nr 10	0,27	25
39	d2	SM P nr 4	0,26	24
40	ds2	SM L nr 3	0,24	23
41	e2	SM P nr 10	0,22	23
42	f2	SM L nr 11	0,21	22
43	fs2	SM P nr 3	0,20	21
44	g2	SM L nr 2	0,19	20
45	gs2	SM P nr 11	0,17	20
46	a2	SM L nr 12	0,17	19
47	b2	SM P nr 2	0,16	18

48	h2	SM L nr 1	0,15	18
49	c3	SM P nr 12	0,14	17
50		?		

Ujęcie zapisów menzuracyjnych bezpośrednio z dokumentacji Deurera okazuje się niemożliwe. Otóż o ile w polu nr 10, które odczytuję jako segment skrajny lewy sekcji zasadniczej występuje porządek menzuracyjny zgodny z tym co odzwierciedlają wykonane fotografie inwentaryzacyjne to dalsze świadczą o innym układzie. Trzeba ustalić jaki numer pola odpowiadał rzeczywistości. Pole nr 9 u Deurera to zważywszy na wymiary wieżyca basowa lewa. Pole nr 10 to segment skrajny lewy, zaś pole nr 12 to wieżyca centralna sekcji zasadniczej. Brak jest ostatniej 4 kartki, gdzie uwidocznione byłyby menzury z segmentu skrajnego prawego oraz wieżycy basowej prawej. Być może odnotowano też tam oznaczenie cyfrowych adnotacji przy wybranych wielkościach.

Różnica pomiędzy największą piszczałką manualu HP a kolejną wynosi 23cm, zaś przy tonach F i Fs(?) jest podana taka sama wartość wynosząca 1 metr 49 cm, przy różnicy szerokości menzury. Czy może do prospektu wprowadzono tympan? Wiadomo, że w organach były aż 2 Paucki Major 16' i Minor zapewne 8' choć to nie zostało podane. Natomiast wg kontraktu wiemy, że wszystkie piszczałki specyfikowane były jako metalowe, co potwierdza się w dawnych instrumentach. (Np. Georg Wolf - Pelplin, Georg Nitrowski – Olkusz)

Wreszcie chciałbym zwrócić uwagę na możliwość ucinania tylnych fragmentów korpusów piszczałek, których na fot Deurera po prostu nie widać. Zważywszy np. stan zastany resztek piszczałek prospektowych organów w Cyganku (Żelichowie), z których każda została opisana w inwentaryzacji pomiarowej, trzeba zważyć, iż niektóre z nich mogły być na przestrzeni dziejów przestrajane. Organy bliżej czasom nam współczesnym strojone były niżej. W sytuacji braku możliwości podjęcia szerzej zakrojonych działań najprostszym rozwiązaniem dla piszczałek prospektowych było przestawienie piszczałki o 1 ton wyżej i wycięcie korpusu nieco niżej do założonej wysokości tonu. Takie praktyki ewidentnie widać na przykładzie organów w Cyganku.¹³ Tłumaczy to nierównomierny porządek zmian długości korpusów rezonatorów i zwiększa prawdopodobieństwo różnic pomiarowych. Nie ma bowiem żadnych informacji czy pomiary były wykonywane do wycięć czy do górnego krańca korpusu.

¹³ Organy dr Przemysław Lewko, Ekspertyza stanu zachowania i oceny wartości elementów organów piszczałkowych wraz z prospektem z kościoła grecko-katolickiego p.w. Św. Mikołaja w Cyganku/Żelichowie, Gdańsk 25-30.09.2020.

Ryc.: 114. Cyganek / Żelichowo, Organy M. Brandtner ?. Piszczalki prospektowe segment międzywieżowy prawy.

Ryc.: 115. Cyganek / Żelichowo. Organy M. Bradnter ?. Piszczalki prospektowe, wieżyca centralna. Inskrypcja na stopie C „1839 Repariert Jahr[,] 1865 repariert J.H.Wegner”.

Ryc.: 116. Cyganek / Żelichowo. Długość wycięcia. Pryncypał 4' C.

Z całą pewnością kwestie wymagają jeszcze wielu badań a też i odkryć, które powinny zostać omówione w szerszym gronie specjalistów. Celem powinien być wybór zakresu tonalnego i podjęcie decyzji o stosowaniu bądź nie - krótkiej oktawy w oktawie wielkiej oraz w przypadku decyzji o oktawie krótkiej - decyzji w sprawie funkcji części piszczałek prospektowych zarówno w RP jak i w HP.

Organy boczne i Oliwa

W prospekcie pozytywu w Oliwie znajduje się 25 piszczałek zdobionych i po 5 piszczałek niezdobionych z każdej strony. Podział jest całotonowy stronami. Daje to łącznie 35 piszczałek w prospekcie.

W dawnych organach małych Paulusa Fischera znajdowało się w wieży centralnej na planie owalu z gzymsowaniem wielokątnym, 5 piszczałek zdobionych. Przy tym największa była środkowa. W wieżach skrajnych po 7, również na planie owalu z gzymsowaniem wielokątnym. Pomiędzy wieżami segmenty płaskie z piszczałkami o układzie tercjowym, największa w środku w liczbie po 12 w układzie asymetrycznym. łącznie więc było to 31 piszczałek w prospekcie. Fakty te skłaniają do szczegółowej analizy z samymi piszczałkami, jak również skłaniają ku szerszej analizie w poglądzie na inne dzieła.

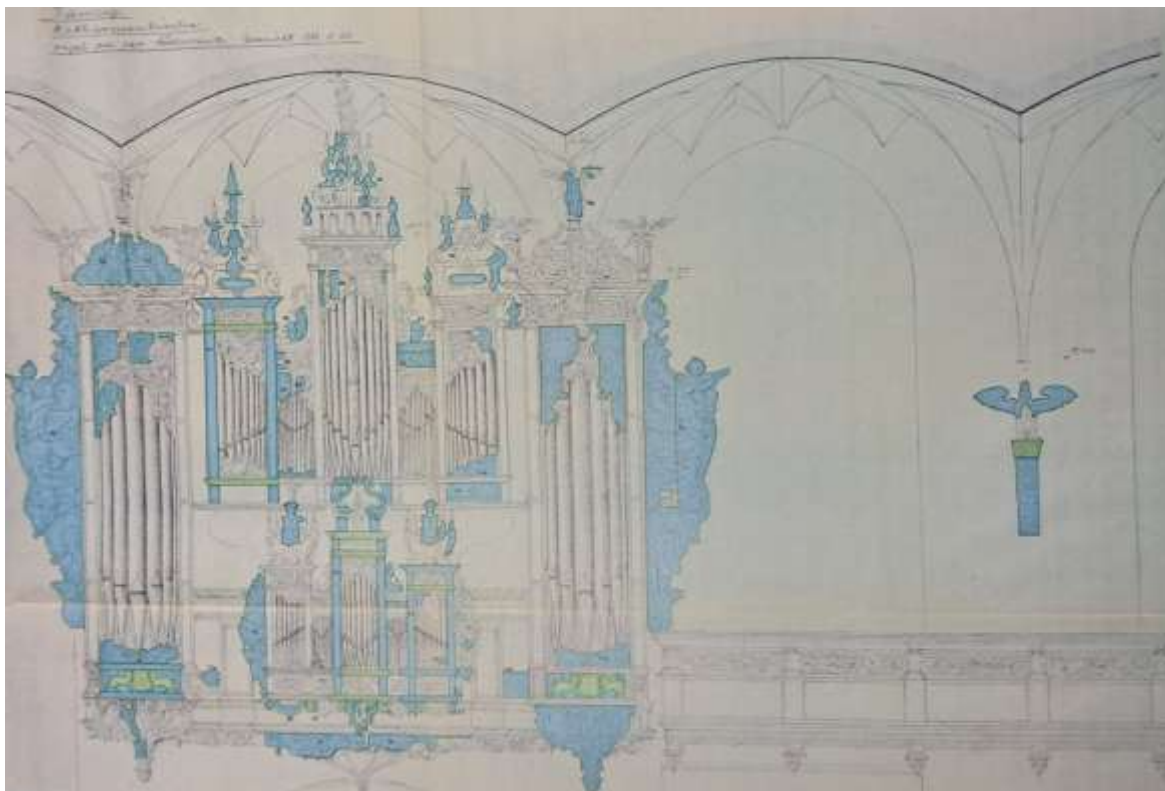
Otóż rozbieżności liczbowe uprawniają za prawdopodobną tezę, że 6 piszczałek największych nie znalazło się w Oliwie. Niemniej byłby to układ niedopełniony w obrębie 8 tonów czyli krótkiej oktawy wielkiej. Z kolei piszczałki w segmentach środkowych to dawniej powszechne wąskie menzury na coraz to wyższych stopach. W Oliwie przebieg wysokości stóp piszczałek w kierunku wyższych tonów jest umiarkowany, odmienny od tych jakie znamy z archiwalnych fotografii.

Z kolei nawet jeżeli założyć współczesne zdobienie z pewnością zapytanie wzbudzi dlaczego akurat właśnie takie i tak łudząco niemal zbieżne z tymi znanymi jako z kościoła św. Katarzyny.

Wydaje się, że w trakcie prac dokonano pewnych dostosowań owych zabytkowych piszczałek polegających na skróceniu korpusów czy stóp. W tym celu dokonano konfrontacji organmistrzowskiej. Jej wyniki zostaną opublikowane.

Podsumowanie

W dotychczasowym opracowaniu do Wniosku o wpis przedłożono następujące rysunki.

Ryc.: 117. Ilostan elementów zachowanych wg Macieja Rogackiego, 11.2024.

Ryc.: 118. Ilostan elementów zachowanych, 11.2024.

Rysunki powyższe ilustrują bardzo znaczącą pracę, która została przeprowadzona nad identyfikacją, uporządkowaniem i przypisaniem do poszczególnych miejsc poszczególnych elementów. Okazuje się jednak, że wiele z nich zostało pominiętych. Tyczy się to przede wszystkim aparatu gry organów małych wraz z piszczałkami prospektowymi, których lokalizacja jest wiadoma, o czym pisałem publicznie, ale także elementów składowych prospektu organów głównych.

Poniżej specyfikujemy zbiorczo te miejsca, które w wyniku powyższej analizy niejako uzupełniamy i rozszerzamy. Wszak organy to nie tylko prospekt, ale i instrument, zaś w samym prospekcie również specyfikujemy istotne elementy. Wszystkie oznaczamy kolorem czerwonym, zaś aparat gry brązowym wprowadzając także rzut boczny, gdyż tylko taki właściwie oddaje ich umiejscowienie.

Na rysunku Jacoba Deurera organów wielkich kolor niebieski ilustruje ustalenia inwentaryzacji przeprowadzonej przez grupę Macieja Szczepkowskiego. Kolor ceglasto czerwony ustalenia niniejszego opracowania. Pośród ilustracji zaznacza się dokonanie ustaleń elementów rozproszonych a przynależnych miejscu, takich jak zwieńczenie wieżycy basowej prawej, konsola wieżycy środkowej pozytywu, czy nie ujęty na rysunku wolny szyszak. Pewne zdziwienie budzi nie zaznaczenie korpusu pelikana, który jest scalony. Brak mu natomiast lewego skrzydła.

Na rysunku organów małych utrzymano przyjętą kolorystykę w cytowanym wniosku i ceglasto czerwony kolor nasz. Jest to więc dość zbliżona barwa, ale wyróżnienie jest widoczne. Elementami, które zostały pominięte to przede wszystkim elementy aparatu gry takie jak wiatrownica i piszczałki prospektowe.

Podobnie na rzucie bocznym organów małych, gdzie uwidoczniono wiatrownicę.

W efekcie można stwierdzić, że przeprowadzona inwentaryzacja na podstawie dostępnych materiałów, pomimo wielu trudności, przyniosła nowe efekty i wnosi wkład w przyszły proces rekonstrukcji obu instrumentów.

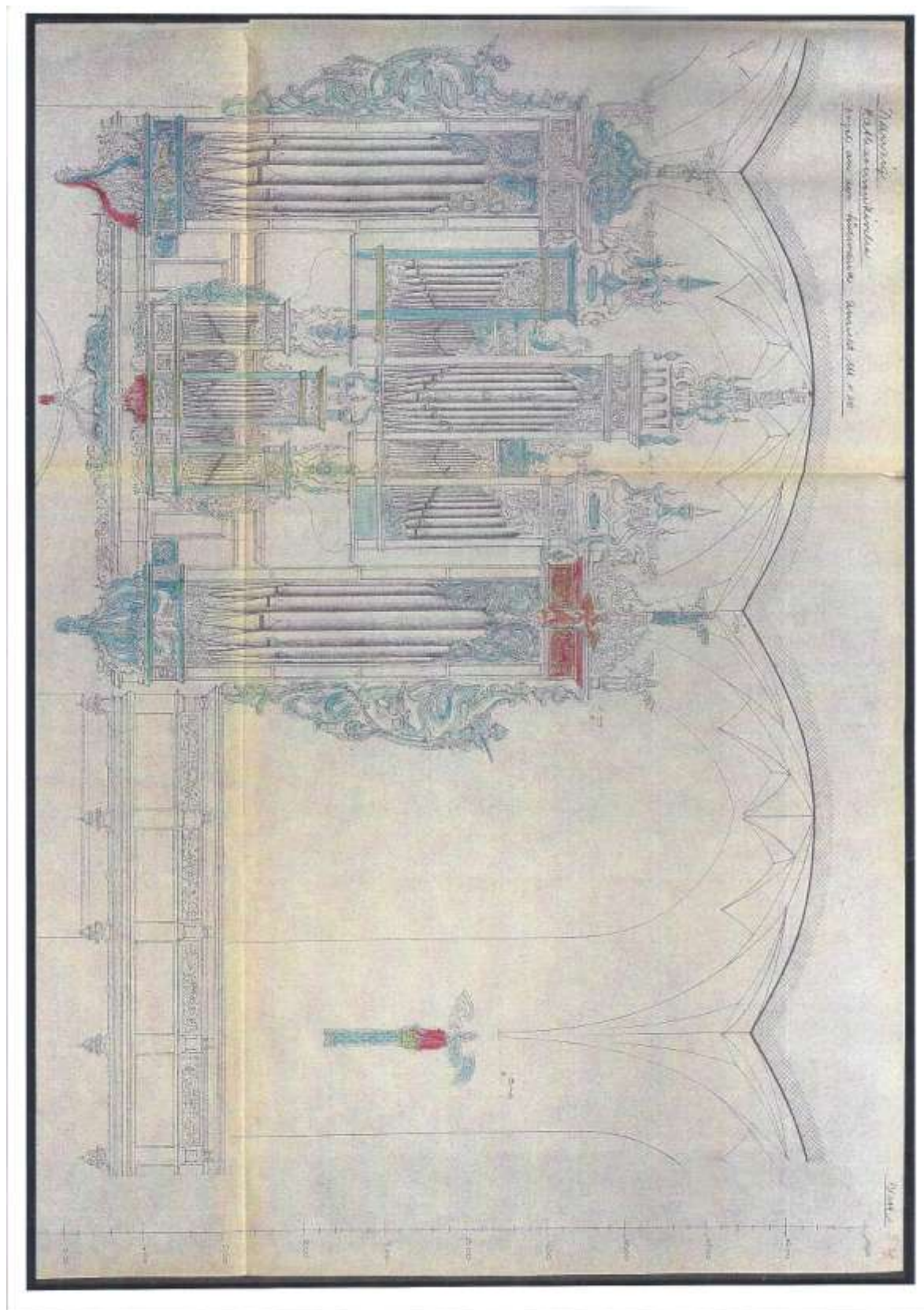
- elementy zidentyfikowane przez autora

- elementy zidentyfikowane przez M. Rogackiego w organach głównych

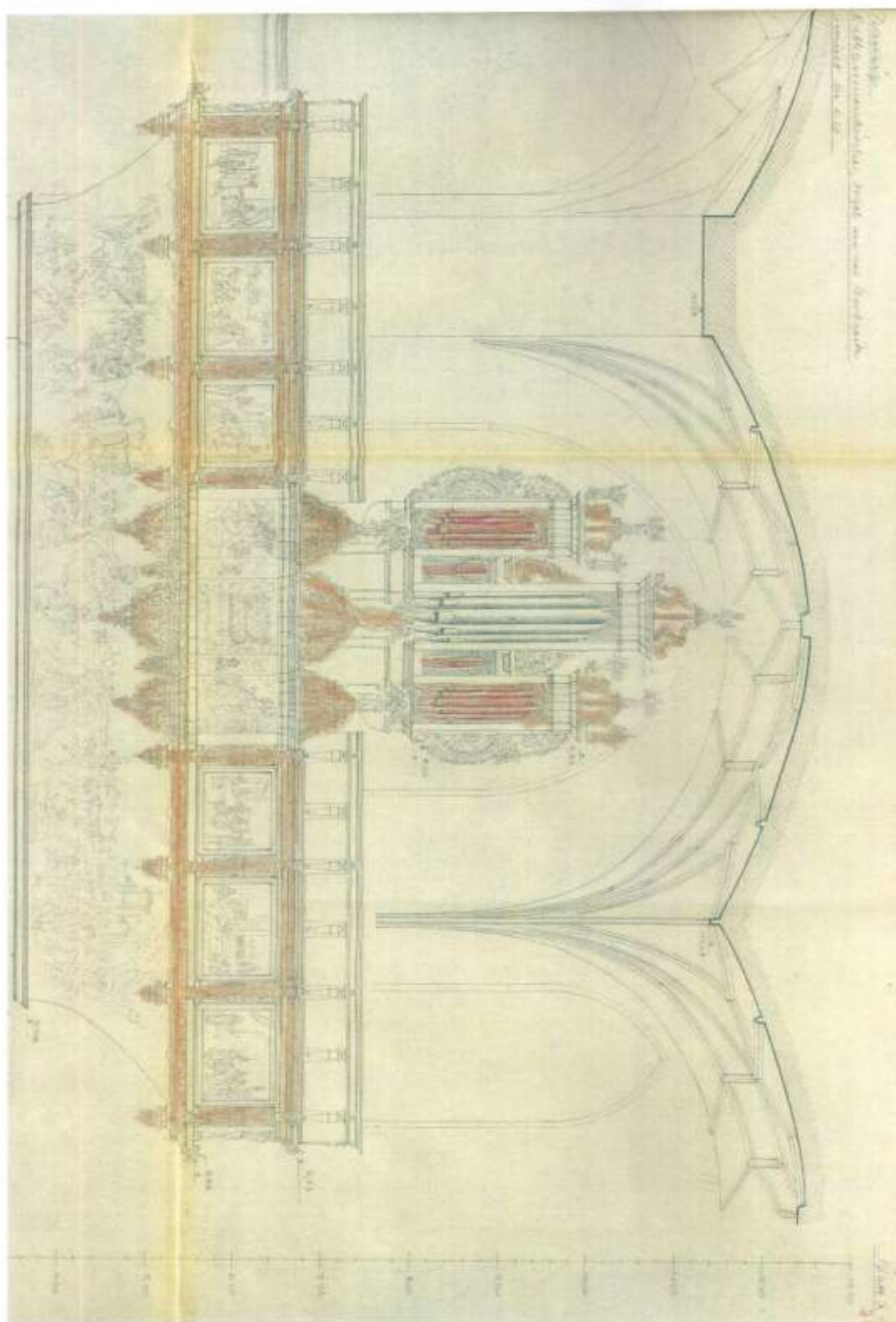
- elementy zidentyfikowane przez M. Rogackiego w organach małych

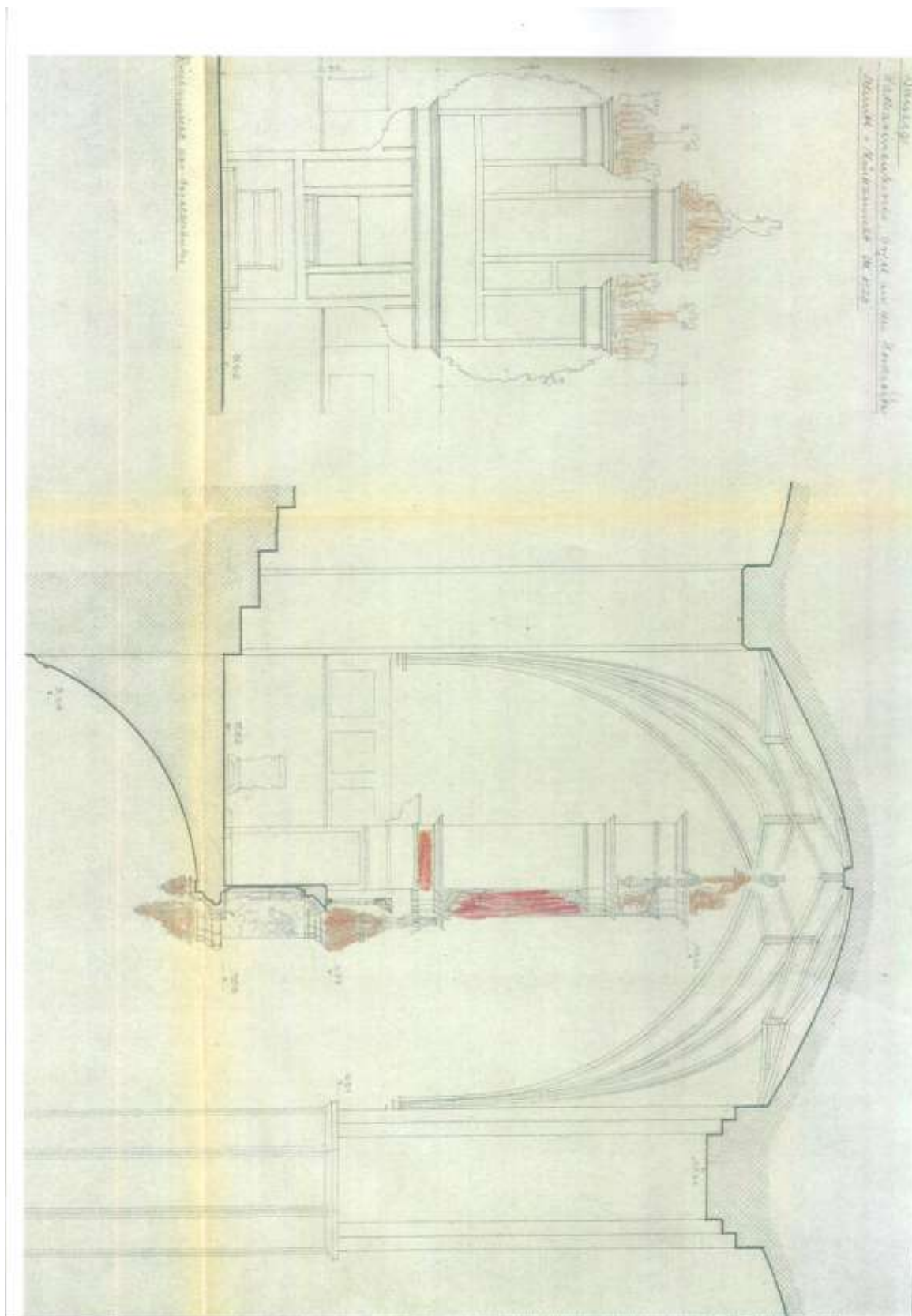
Stopień zachowania przekracza w obu przypadkach 50% z całości wystroju. W przypadku zabytków tej daty i klasy ich ochrona następuje bezsprzecznie, zaś rekonstrukcja nie musi być warunkowana % zachowania.

Ryc.: 119. Wykaz zachowanych elementów w organach głównych, oprac. P. Lewko.

Ryc.: 120. Wykaz zachowanych elementów w organach małych, oprac. P. Lewko.

Ryc.: 121. Wykaz zachowanych elementów w organach małych rzut boczny, oprac. P. Lewko.

UWAGA WIĄŻĄCA

Powstała niezależnie na potrzeby Uzasadnienia wniosku o wpis do Rejestru Zabytków Ruchomych Województwa Pomorskiego Inwentaryzacja obiektów złożona przez OO. Karmelitów, choć odbyła się w znacznie bardziej sprzyjających warunkach, nie została wykonana pod kątem przyszłej restauracji organów. Nie zawiera szeregu elementów, w tym zlokalizowanych poza kościołem Św. Katarzyny. Niniejsza, choć ujmuje większą ilość obiektów, to niestety, nie wszystkie potrzebne działania, do sporządzenia planowanego dzieła, można był przeprowadzić z przyczyn leżących poza nami. Z tego też względu obecny materiał, który powstał w dużym trudzie, należy traktować jako etap pierwszy. Kolejnym powinno być wykonanie dalszych kroków rozpoznawczych dotyczący tych elementów, których atrybucja nie jest pewna oraz tych, które są tam obce. Jednocześnie organolog i organmistrz zarazem powinien sporządzić projekt techniczny posadowienia wiatrownic w istniejącej przestrzeni szafowej z wykorzystaniem dokumentacji ewakuacyjnej.

**PROBLEMATYKA KONSERWATORSKA PRZY ODBUDOWIE
PROSPEKTÓW ORGANOWYCH Z KOŚCIOŁA PW. ŚW. KATARZYNY W
GDAŃSKU Z PUNKTU WIDZENIA DOŚWIADCZEŃ PRZY
PRZEPROWADZONYCH PRACACH W KOŚCIELE ŚW. TRÓJCY I ŚW.
JANA W GDAŃSKU, Jacek Dyżewski**

WSTĘP

Konserwacja połączona z pracami rekonstrukcyjnymi zabytkowego wystroju organów kościelnych stanowi wyjątkowe zadanie o charakterze interdyscyplinarnym. Jeżeli zakres prac obejmuje równoległą rekonstrukcję historycznego instrumentu, przedsięwzięcie takie wymaga specjalnego przygotowania i zapewnienie właściwej kolejności poszczególnych prac. Pojawiająca się historyczna szansa na odbudowę dwóch wyjątkowych organów w kościele p.w. Św. Katarzyny w Gdańsku ma swoje specyficzne uwarunkowania i konieczne jest takie zaprojektowanie prac by uwzględniały one posiadaną wiedzę, a nie ją dopiero kreowały.

Z uwagi na fakt, iż oba przedmiotowe obiekty zostały w czasie wojny zdemontowane i do dnia dzisiejszego nie zostały podniesione z miejsca składowania, proces ich restauracji musi powtórzyć po 400 latach niemal identyczne prace jakie towarzyszyły temu przedsięwzięciu pierwotnie.

PRZYGOTOWANIE PRAC

Przed ustaleniem logistyki wszelkich prac konserwatorskich należy zgromadzić – wykonać – niezbędne rysunki wraz z możliwie dokładną lokalizacją zachowanych elementów. Szczególnie istotne byłoby opracowanie rysunków przedstawiających widoki boczne lub przekroje poziome. Dzięki temu możliwe będzie zinwentaryzowanie nie tylko elementów niezachowanych ale przede wszystkim ich wymiarów oraz uzyskanie informacji o sposobie łączeń. Z uwagi na daleko posuniętą symetryczność prospektu względem osi środkowej, każdy pojedynczo zachowany element wystroju zasadniczo posiada swój symetryczny odpowiednik. Razem z archiwalnymi zdjęciami jest to z reguły wystarczająca ilość danych by elementy takie dokładnie odtworzyć. W tym czasie istotną informacją byłyby także wyniki badań dendrologicznych i dendrochronologicznych. Szczególnie te drugie mogą być szczególnie interesujące w aspekcie istniejących odniesień do wystroju prospektu w kościele Św. Trójcy. Obok twórcy samego instrumentu znany jest snycerz, który wykonał rzeźby tego prospektu. Nawet pobieżna ocena zarówno ornamentyki jak techniki użytej przy omawianych prospektach może nasunąć skojarzenia co do tożsamesgo warsztatu wykonującego prace snycerskie. Potwierdzić lub zaprzeczyć tej tezie mogą

właśnie badania dendrochronologiczne dzięki informacjom co do pochodzenia użytego w obu prospektach drewna.

EMPORA

W przypadku tzw. małych organów z kościoła p.w. Św. Katarzyny pozostawiono zamocowane w ścianie elementy balkonu, wraz z łukowymi podporami na licu których funkcjonował wielkoformatowy obraz „Wjazd Chrystusa do Jerozolimy” będący dziełem Bartłomieja Milwita. Obraz został po pożarze świątyni w 2009 roku zdemontowany i oczekuje na konserwację i powrót na historyczne miejsce. Konserwacja obrazu jest sama w sobie wielkim wyzwaniem konserwatorskim i nie jest tematem niniejszego opracowania choć z założenia obraz ten stanowił element wystroju empory.

Z punktu widzenia rekonstrukcji prospektu i instrumentu najważniejszy jest stan zachowania konstrukcji empory i jej parametry wytrzymałościowe i nośne zważywszy ciężar jaki zostanie na niej umieszczony. Otóż stan techniczny konstrukcji wydaje się być zły, stąd jako jedna z pierwszych prac musi zostać wykonana stosowna ekspertyza. W przypadku nie zadowalających wyników należy starą konstrukcję zdemontować i na jej miejsce zbudować nową, spełniającą wymagania bezpieczeństwa. Niezależnie od badań ocalałej konstrukcji sugeruje się sprawdzenie z jakiego drewna została ona wykonana. Jeżeli okaże się, że jest ona dębowa to stanowi to poważny problem. Drewno dębowe bowiem starzeje się wyjątkowo szybko tracąc swoją wytrzymałość. Znacznie wytrzymalszym w czasie jest drewno sosnowe, które posiada w sobie żywicę, która jak klej zapewnia drewnu długowieczną wytrzymałość i spoistość. Dość powiedzieć, że potężna empora organów w kościele Św. Trójcy w Gdańsku posiadała pierwotnie konstrukcję empory wykonaną właśnie z sosny. W przypadku konieczności budowy nowej konstrukcji należy rozważyć wykonanie jej z klejonej sosny. Należy się do tego przygotować gdyż elementy należy zamówić w specjalistycznym zakładzie.

PRACE ODKRYWKOWE

Przed przystąpieniem do napraw poszczególnych elementów należy wykonać szereg odkrywek w celu ustalenia pierwotnej kolorystyki oraz upewnienia się co do zastosowanych technik malarskich i rodzaju użytych farb, werniksów i złocień. Najpewniejszym źródłem informacji są miejsca pomalowane lecz przykryte innymi elementami, które chroniły malaturę przed słonecznymi promieniami UV.

NAPRAWA ELEMENTÓW ZACHOWANYCH

Przystępując do naprawy poszczególnych elementów drewnianych należy szczególną uwagę zwrócić na spoiny i połączenia klejowe. Chodzi głównie o pewność, że dawne klejenia nie mają tendencji do rozpajania się. Stosowanym powszechnie przez stulecia klejem do łączenia elementów drewnianych był i jest nadal klej „na ciepło”, wytworzony ze skór lub kości zwierząt. Poza odpowiednią wytrzymałością posiada on cenną z punktu widzenia konserwacji obiektów drewnianych cechę. Jest bowiem odwracalny to znaczy, że spoinę można po latach rozłączyć bez niszczenia klejonych elementów i ponownie skleić. Klej ten nie jest jednak odporny na ekstremalne zmiany wilgotności, temperatury i innych czynników uważanych za wyjątkowo destrukcyjne. Klej ten bywa również pożywką dla niektórych szkodników drewna. Spoiny takie z biegiem czasu i na skutek zmiennych warunków atmosferycznych osłabiają się i nawet te, wyglądające na mocne, mogą gwałtownie ulec destrukcji. Ponieważ mamy do czynienia z elementami, które poddano maksymalnie zmiennym warunkom, problem wytrzymałości spoin klejowych jest niesłychanie istotny. Obok bowiem klejonych połączeń elementów konstrukcyjnych, które stabilizują tzw. połączenia stolarskie mamy do czynienia z elementami, które w przypadku uszkodzeń spoiny w najzwyczajniejszy sposób rozpadają się. W przypadku powszechnie klejonych elementów stanowiących wystrój prospektu organowego znajdują się one na znacznych wysokościach przez co w razie upadku mogą stanowić zagrożenie bezpieczeństwa osób uczestniczących w liturgii lub osób zwiedzających świątynie. Ew. ponowne klejenia powierzchni powinny być, zgodnie ze sztuką konserwacji, klejone przy pomocy identycznych do pierwotnych środków a stosowanie współczesnych winno być ograniczone. Nieco inaczej wygląda stosowanie innych technik łączenia elementów drewnianych np. w odniesieniu do historycznych połączeń przy pomocy gwoździ. Takie uszkodzone łączenia można a nawet czasami trzeba zamienić na połączenia z wykorzystaniem wkrętów lub śrub. Rezygnacja z ponownego łączenia elementów gwoździami wynika z faktu, iż historycznie stosowano gwoździe kute, wykonane z miękkiego żelaza o nieco innej konstrukcji niż obecnie dostępne. Gwoździe historyczne mają przekrój kwadratu lub prostokąta i nie przebijały włókien drewna i usłojenia lecz wpasowywały się w maszyn drewna pomiędzy twardymi słojami zmieniając wielokrotnie odcinkami kierunek i pozycję po wbiciu. Takie połączenia były mocniejsze i stabilniejsze od wykonanych przy użyciu gwoździ o przekroju koła. Gwoździe takie są „wypychane” na zewnątrz wzdłuż swoich osi w sytuacji gdy w sposób naturalny drewno ulega kurczeniu się lub zwiększaniu swojej objętości na skutek wilgoci. O zaufaniu jakim dawni mistrzowie dążyli połączenia gwoździami świadczą te, odkryte w prospektach organowych Św. Trójcy i Św. Jana, które miały tworzyć spoiny elementów o ekstremalnie ważnej dla konstrukcji stabilności.

REKONSTRUKCJA ELEMENTÓW NIEZACHOWANYCH

Istnieje wiele metod przygotowania i wykańczania powierzchni drewna zarówno jeśli chodzi o elementy płaskie jak i rzeźbę. W obecnych czasach istnieje nieodparta pokusa by powierzchnie obrabiać i szlifować przy pomocy współczesnych maszyn i technologii, przy użyciu papierów ściernych i szczotek. Współczesne technologie z pewnością przyspieszają prace a niekiedy oszczędzają nakład pracy. W przypadku rekonstrukcji tak cennych obiektów i ich wysokich walorów estetycznych należy jednak pokusić się o zastosowanie dawnych ręcznych technik i ręcznych narzędzi, którymi dysponowali dawni twórcy. Chodzi głównie o cykliny i strugi, których zastosowanie uwieczniły chociażby odwrocia poszczególnych elementów w postaci bruzd i śladów tzw. żelazek czyli ostrzy strugów. Powierzchnie wykończone nimi są wyjątkowo gładkie a przez to odporne na poruszanie się po nich drewnojadów i zwykłego kurzu i brudu. Z kolei elementy rzeźbione powinny być wykańczane dłutem a nie szlifowane materiałami ściernymi. Takie wykańczanie elementów nie toleruje wprawdzie błędów wykonawczych, ale świadczy o kunszcie i wysokich umiejętnościach snycerza.

MONTAŻ

Wszelkie prace montażowe dotyczące konstrukcji prospektu organowego w tym ich kolejności muszą być planowane przy współpracy z organmistrzem. To on musi mieć pewność, iż budowana konstrukcja nie uniemożliwi montażu wiatrownic i innych, większych elementów instrumentu. Dotyczy to także piszczałek basowych i piszczałek prospektowych.

* * *

SŁOWO KOŃCOWE

Muzyka organowa, znana od wieków, stanowi nieodłączny aspekt ludzkiej kultury i tradycji, a dzięki jej trwaniu i pierwiastka twórczego ciągle rozwija się. Organy są stworzone do kształtowania odbioru polifonii i wsłuchiwania się w wynikającą z niej harmonię. Odkrywanie coraz to nowych współbrzmień trwających w wybrzmiewaniu wielogłosu i postępie harmonicznym rozwija człowieka. Biorąc pod wzgląd kapitalną lokalizację na szlaku turystycznym Starego Gdańska ma wyjątkowe znaczenie społeczne z uwagi na ilość osób, które będą mogły brać udział w koncertach i poznawaniu oryginalnego brzmienia dawnych organów. Powrót żywych zabytków jakim są organy, być może w swoich 3 odsłonach (małych, głównych i romantycznych – w tylnej części kościoła) po bagatela ok. 80-u latach ! przywróci znaczenie społeczne tego miejsca. Fakt, że w kościele św. Katarzyny pochowani są Georg i Daniel Nitrowscy "organmistrzowie Rzeczypospolitej XVII wieku" obok Jana Heweliusza zobowiązuje!

Ryc.: 122. APG, 10_1629_0_0_2

WYKAZ FOTOGRAFII

Ryc.: 1 Umieszczenie dawnych organów na rzucie kościoła, Rzut za APG 10/1629/11	5
Ryc.: 2. Rzut obiektywem sferycznym na organy główne. Staatliche Museen, Preussischer Kulturbesitz, Berlin. Za: W. Renkewitz, J. Janca, Geschichte der Orgelbaukunst in Ost Und Westpreussen von 1333 bis 1944, fot. 12 we wkładkach na końcu książki.	6
Ryc.: 3. Bibl. Gdańska PAN, Orgel in Danzig, Johann Ephraim Eggert, rkpis, circa 1802. Fot. P. Lewko, 2017.	11
Ryc.: 4. Organy Eduarda Witteka, widok na Hauptwerk, Fot. Dokumentacja J. Deurera, za W. Renkewitz, J. Janca, H. Fischer, Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreussen von 1333 bis 1944, s. 437.	19
Ryc.: 5. Organy Wawrzyńca Rycherta, fot. P. Lewko, 12.12.2024.	20
Ryc.: 6. Organy W. Rycherta od strony chóru, Fot. P. Lewko, 18.10.2016.	20
Ryc.: 7: Obrazienie segmentu lewego skrajnego prospektu Hellwiga, sekcji zasadniczej. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	22
Ryc.: 8 „Środek”?! – „lewa strona płaszczyzny piszczałkowej” Fot. W. Domagała. Fot po 27.01.2024.	22
Ryc.: 9 Uszaki z Rückpositifu przy ścianie. Po prawej fragment obrazienia zwieńczenia lewej wieżycy basowej. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	23
Ryc.: 10. Fragment uszaka ? Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	23
Ryc.: 11. APG, 10_1629_0_0_2_0033	24
Ryc.: 12. Uszak lewy z wieżycy basowej Nitrowskiego, elementy snycerki, fot. P. Lewko, 27.01.2024.	25
Ryc.: 13 Uszaki wieżycy pedałowych Nitrowskiego, fot. P. Lewko, 27.01.2024.	25
Ryc.: 14. Herder Institut, Danzig, St. Katharinen, 4e323.	26
Ryc.: 15 Spływy konsol z wieżycy organów głównych w postaci herm. Widoczne ślady polichromii. Wydaje się, że widoczna pochodzi z wieżycy wschodniej, pierwsza od prawej. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	27
Ryc.: 16. APG, 10_1629_0_0_2_0072	27
Ryc.: 17. APG, 10_1629_0_0_2_0073	27

Ryc.: 18. Konsola na planie owalu z elementów – podstawa jednej z wieżyc basowych Nitrowskiego w organach głównych. Po lewej zwieńczenie wieżycy basowej organów A.Hildebrandta z kościoła św. Barbary w Gdańsku. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.....	28
Ryc.: 19. Cokoły wieżyc basowych Nitrowskiego, za: Materiał załączony do Wniosku o wpis do Rejestru Zabytków Województwa Pomorskiego przez Klasztor OO Karmelitów z dn 27.08.2024.	28
Ryc.: 20. Fragmenty snycerki wieżycy basowej - 7 elementów. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	29
Ryc.: 21. Konsole basowe z wieżyc Nitrowskiego – stan zachowania w 2015, fot. P. Lewko, 03.09.2015.....	29
Ryc.: 22. Szyszaki należące do zakończeń spływów podwieżycowych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024. ...	30
Ryc.: 23. Konsola wieżycy centralnej RP, Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	30
Ryc.: 24. APG, 10_1629_0_0_2_0027	31
Ryc.: 25 Języki wstawiane pomiędzy nogami pisaćek prospektowych w wieżycach basowych i centralnych. Por fot. archiwalne wyżej. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.....	32
Ryc.: 26. Olkusz, organy Hansa Hummla. Rezonatory Cornetu 2' w prospekcie. Fot. K.P.Urbaniak, 19.10.2018.....	32
Ryc.: 27. APG, 10_1629_0_0_2_0049.	33
Ryc.: 28. Maszkaron z lewego naroża prawego wykroju segmentu wewnętrznego. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.....	34
Ryc.: 29. Maszkaron. Rewers. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	34
Ryc.: 30. APG, 10_1629_0_0_2_0061	35
Ryc.: 31. Elementy snycerki sekcji zasadniczej – ryby, potwory morskie. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	35
Ryc.: 32. Woluta z segmentu lewego zwieńczenia Rückpositifu.. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	36
Ryc.: 33 APG, 10_1629_0_0_2_0035.	36
Ryc.: 34. Snycerka po prawej stronie spodnia i snycerka kwatery w obramieniu przynależne do organów głównych za barierą balustrady z pierwszego planu. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	37
Ryc.: 35. Listwy frezowane koliste mogą pochodzić z obramień konsol jak i ze Św. Barbary.	37
Ryc.: 36. Kolumnienki zwieńczenia segmentów Rückpositifu, fot. P. Lewko, 27.01.2024.	38
Ryc.: 37. APG, 10_1629_0_0_2_0041.	38
Ryc.: 38. Luźne elementy snycerki. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	39

Korpus pelikana. Ryc.: 39. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	39
Ryc.: 40. Pelikan rozrywający swój bok by nakarmić pisklęta. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	40
Ryc.: 41. Ornamentyka organów głównych w nastawach. Po lewej aparat pneumatyczny z organów E. Witteka. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	40
Ryc.: 42. Snycerka fartucha bariery empory. Po lewej kloc (piszczalnik) z ławeczką na piszczałki z organów E. Witteka, fot. P. Lewko, 27.01.2024.	41
Ryc.: 43. Pod listwami obręczy fragment snycerki naroża wykroju w segmencie piszczałkowym, fot. P. Lewko, 27.01.2024.	41
Ryc.: 44. Ornamentyka płycin w nastawie organów zasadniczych, fot. P. Lewko, 27.01.2024.	42
Ryc.: 45. Snycerka naroża wykroju piszczałkowego - sekcja zasadnicza. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	42
Ryc.: 46. Polichromia, złożenie snycerki – detal, fot. P. Lewko, 27.01.2024.	43
Ryc.: 47. Struktura drewna stan na 27.01.2024. Fot. P. Lewko.	43
Ryc.: 48. Snycerka sekcji zasadniczej – segmenty międzywieżowe. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	44
Ryc.: 49: Snycerka dolna odwrocie, Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	44
Ryc.: 50: Snycerka dolna odwrocie, wskazanie roku: „1654”. Fot.: P. Lewko, 27.01.2024.	44
Ryc.: 51. Maszkaron głowy lwa. Cokół wieżycy centralnej HP. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	45
Ryc.: 52. Maszkaron głowy lwa. Cokół wieżycy centralnej. Ujęcie boczne. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	45
Ryc.: 53. APG, 10_1629_0_0_2_0051. Maszkaron lwa.	46
Ryc.: 54 Elementy snycerki organów głównych, fot. P. Lewko, 27.01.2024.	47
Ryc.: 55. Ornamentyka Rückpositifu ? / św. Barbara ?, Fot., J. Dyżewski, 27.01.2024.	47
Ryc.: 56. Element napędny do zimbelsternu, Rückpositif, wieżyca centralna ?, fot. P. Lewko, 27.01.2024.	48
Ryc.: 57. Element napędny do zimbelsternu, Rückpositif, wieżyca centralna ?, fot. P. Lewko, 27.01.2024.	48
Ryc.: 58. Zimbelstern południowy duży – wielkie organy oliwskie, Fot. P. Lewko, Witold Dulski? 1995.	49
Ryc.: 59. APG, 10_1629_0_0_2_0123.	50
Ryc.: 60. Za W. Renkewitz, J. Janca, Geschichte der Orgelbaukunst in Ost Und Westpreussen von 1333 bis 1944, tabl. 14.	51

Ryc.: 61. Organy małe po prawej widoczna dodana sekcja basowa przez E. Witteka. APG, 10_1629_0_0_2_0109_kk przez P. Lewko.	53
Ryc.: 62. APG, 10_1629_0_0_2_0159.	54
Ryc.: 63. Szafka gry. APG, 10_1629_0_0_2_0158.	55
Ryc.: 64. Empora małych organów. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	56
Ryc.: 65. Empora małych organów od strony wschodniej. APG, 10_1629_0_0_2_0111.	56
Ryc.: 66. Przemieszczanie elementów. Zwieńczenia z organów małych, spływy dolne po prawej, szyszaki z organów małych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	57
Ryc.: 67. Zwieńczenia wieżyc organów małych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	58
Ryc.: 68. Zwieńczenia wieżyc organów małych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	58
Ryc.: 69. Zwieńczenia w formie esowatych syren – zbliżenie.	59
Ryc.: 70. Spływy organów małych, w części Rückpositifowej , dawnych organów Haucka. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	59
Ryc.: 71. Zakryte wieżycy dawnych organów Haucka z 1516 roku, APG. 10_1629_0_0_2_0118.	60
Ryc.: 72. APG, 10_1629_0_0_2_0120.	60
Ryc.: 73. Spływ wieżycy środkowej części Haucka, Fot. P. Lewko, 27.01.2024.....	61
Ryc.: 74. Spływ wieżycy prawej części Haucka, Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	61
Ryc.: 75. Przemieszczanie elementów. Spływy z organów małych. Kwatery snycerki ornamentalnej z organów głównych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.....	62
Ryc.: 76. Spływy konsol wieżycowych. Z szyszkami i ze żłobieniami - organy małe. Na dalszym planie z wieżycy centralnej Rückpositifu organów głównych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.....	62
Ryc.: 77. Spływy zwieńczeń wieżyc Haucka, środkowa i być może prawa?	63
Ryc.: 78. Konsola prawa wieńcząca RP Haucka, APG, 10_1629_0_0_2_0130, fragment.	63
Ryc.: 79. Ramiaki balustrady organów małych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	64
Ryc.: 80. Ramiaki balustrady organów małych zbliżenie, Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	64
Ryc.: 81. Pelikan z konsoli przy filarze po prawej od organów małych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024....	65
Ryc.: 82. Płyciny barier empory organów małych sztorcem. Widoczny także bok wiatrownicy zasuwowo-klapowej organów małych. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.....	65
Ryc.: 83. Uszak organów małych, wieżyca wschodnia ?. Fot. P. Lewko, 03.09.2015.	66

Ryc.: 84. Rzut ogólny na elementy przynależne mechanizmom samych instrumentów.	67
Ryc.: 85. Bok wiatrownicy – śruby i puszczalniki w tym brak dwóch. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.....	67
Ryc.: 86. Wiatrownica Fischera, fot. 03.09.2015.....	68
Ryc.: 87. Kłapy i grzebień wiatrownicy mechanicznej organów Fischera – widok boczny, fot. P. Lewko, 27.01.2024.	69
Ryc.: 88. Kłapy wiatrownicy Fischera od frontu (z góry). Fot. P. Lewko, 27.01.2024.....	69
Ryc.: 89. Strona spodnia wiatrownicy Fischera. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	70
Ryc.: 90. Pulpety wiatrownicy Fischera. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	70
Ryc.: 91. Komora klap i druty prowadzące okalające kłapy. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	71
Ryc.: 92. Tablica rozprowadzająca / organowa ?. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.....	71
Ryc.: 93. Puszczalki Gedaktu lub Burdonu. E. Wittek. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	72
Ryc.: 94. Aparat pneumatyczny. Fot. P. Lewko, 27.01.2024.	72
Ryc.: 95. APG, 10_1629_0_0_2_0091.	73
Ryc.: 96. APG, 10_1629_0_0_2_0089.	74
Ryc.: 97. APG, 10_1629_0_0_2_0090.	75
Ryc.: 98. Anioł muzykujący z prospektu organów głównych, fot. P. Lewko. Fujarka została dodana przez Brata Karmelitę wg relacji Brata Janusza Sumery.....	76
Ryc.: 99. APG, 10_1629_0_0_2_0083.	77
Ryc.: 100. Spływ wieżycy dolnej partii prospektu Haucka organów małych, fot. P. Lewko	78
Ryc.: 101. Spływ wieżycy dolnej partii prospektu organów Haucka, fot. P. Lewko, 27.01.2024.	78
Ryc.: 102. Fot. P. Lewko, 05.11.2007.....	79
Ryc.: 103 Fot. P. Lewko, 16.04.2020.....	80
Ryc.: 104. Bibl. Gdańska PAN, syg. 15682, Die Orgeln von St. Marien zu Danzig / Im Auftrage des Senats der Freien Stadt Danzig hrsg. von Göbel und Konrad Krieschen, wkładka pomiędzy ss.: 22-23.....	80
Ryc.: 105 Bibl. Gdańska PAN, syg. 15682, Die Orgeln von St. Marien zu Danzig, wkładka pomiędzy ss.: 18-19.	80
Ryc.: 106. Zbliżenie zwieńczenia. Fot. P. Lewko, 5.11.2007.....	81
Ryc.: 107. 10_1629_0_0_2_0067	81

Ryc.: 108. Pozytyw organów oliwskich 1965-66, fot. P. Lewko, 04.02.2024.....	82
Ryc.: 109. Za: W. Renkewitz, J. Janca, Geschichte der Orgelbaukunst in Ost Und Westpreussen von 1333 bis 1944, t. I, fot. 15 a. we wkładkach na końcu książki.	82
Ryc.: 110. Pozytyw przedni, APG 10/1629/11.....	87
Ryc.: 111. APG, 1629/VI, 24, k. 15.	93
Ryc.: 112. APG, 1629/VI, 24, k. 16.	94
Ryc.: 113. APG, 1629/VI, 24, k. 17.	95
Ryc.: 114. Cyganek / Żelichowo, Organy M. Brandtner ?. Piszczalki prospektowe segment międzywieżowy prawy.	104
Ryc.: 115. Cyganek / Żelichowo. Organy M. Bradntner ?. Piszczalki prospektowe, wieżyca centralna. Inskrypcja na stopie C „1839 Repariert Jahr[,] 1865 repariert J.H.Wegner”.....	104
Ryc.: 116. Cyganek / Żelichowo. Długość wycięcia. Pryncypał 4’ C.....	104
Ryc.: 117. Ilostan elementów zachowanych wg Macieja Rogackiego, 11.2024.....	106
Ryc.: 118. Ilostan elementów zachowanych, 11.2024.	106
Ryc.: 119. Wykaz zachowanych elementów w organach głównych, oprac. P. Lewko.	108
Ryc.: 120. Wykaz zachowanych elementów w organach małych, oprac. P. Lewko.....	109
Ryc.: 121. Wykaz zachowanych elementów w organach małych rzut boczny, oprac. P. Lewko.	110
Ryc.: 122. APG, 10_1629_0_0_2	116
Ryc. załączona wielkoformatowa: Rozmieszczenie zachowanych elementów prospektu - organy główne, oprac. P. Lewko.	

ŹRÓDŁA I BIBLIOGRAFIA

Archiwum Państwowe w Gdańsku

1. Akta dokumentacji ewakuacyjnej Keibel Gruppe kierownictwo autorskie Jacob Deurer 1943. APG, 10, 1629_0_0_2 – Akta kościoła św. Katarzyny
2. APG, 10, 1629_0_0_24 – Parametry organów
3. APG, 10, 1629_0_0_7 – Akta organów kościoła p.w. Św. Ducha
4. APG, 353_154 – Akta organy i dzwony kościoła św. Katarzyny 1900 – 1911
5. APG, 353_290 – Akta organiści kościoła św. Katarzyny i ich uposażenia
6. APG, 353_300 – Akta różne
7. APG, 353_463 – Acta Księgi rachunkowej budowy organów i dzwonów

Biblioteka Gdańska PAN

8. Ms. 926, Orgel in Danzig, Johann Ephraim Eggert, circa 1802., (karty bez i z pagin.).
9. Quellen Und Darstellungen zur Geschichte Westpreussens, hrsg. Vom Westpr. Geschichtsverein, Bd. 15: Hermann Rauschnig, Geschichte der Musik Und Musikpflege In Danzig, Danzig 1931

Wybrane prace

(kolejność według zastosowania w niniejszym opracowaniu)

10. W. Renkewitz, J. Janca, Geschichte der Orgelbaukunst In Ost Und Westpreussen von 1333 bis 1944, Wurzburg 1984
11. Organy fary olkuskiej. Hans Hummel i jego szkoła. Praca zbiorowa pod redakcją Krzysztofa Urbaniaka. Ortus Musikverlag, Beeskow 2024, druk Szczecin 2024, t. 1 i 2.
12. J. Mathesson, Musikalische Handleitung, Hamburg 1721
13. W. Renkewitz, J. Janca, H. Fischer, Geschichte der Orgelbaukunst In Ost Und Westpreussen von 1333 bis 1944, B II, 2, Köln 2015

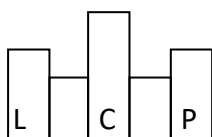
14. Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku, Materiał załączony do Wniosku o wpis do Rejestru Zabytków Województwa Pomorskiego przez Klasztor OO Karmelitów z dn 27.08.2024. D. Szmyt, M. Rogacki, W. Domagała.
15. P. Lewko, Zachowanie dawnej struktury organów oliwskich w świetle nowoodkrytych źródeł, praca magisterska napisana pod kierunkiem Prof. dr hab. Stanisława Mielczarskiego, Uniwersytet Gdański 1995.
16. B. Skop, Instrumentarium organowe kościoła św. Katarzyny w Gdańsku w dobie romantyzmu i Orgelbewegung (1850-1945), Organy i ludzie II, Warszawa 2021
17. P. Lewko, Ekspertyza stanu zachowania i oceny wartości elementów organów piszczałkowych wraz z projektem kościoła grecko-katolickiego p.w. Św. Mikołaja w Cyganku / Żelichowie, Gdańsk 25-30 września 2020.
18. J. Dyżewski, Renowacja i odbudowa prospektów i szaf organowych. [w:] Organy z Franciszkańskiego Kościoła św. Trójcy w Gdańsku, Gdańsk 2018, ss. 77-94
19. J. Dyżewski, Odbudowa prospektu wielkich organów w Kościele Świętej Trójcy w Gdańsku. Biuletyn Konserwatorski Pomorza Gdańskiego, Zeszyt 2, Gdańsk 2014, ss. 7-28.
20. J. Dyżewski, Naprawa konserwatorska oraz montaż zachowanych elementów snycerskich wystroju prospektu organów bocznych w kościele pw. Św. Jana w Gdańsku oraz odbudowa empy i schodów. Historia organów bocznych J.F. Rhode, Gdańsk 2023, ss. 163-188.

ZAŁĄCZNIK

WSTĘPNY WYKAZ ZIDENTYFIKOWANYCH CO DO MIEJSCA LOKALIZACJI ELEMENTÓW WYPOSAŻENIA

ORGANY GŁÓWNE

A. Elementy konstrukcyjne

1. Ramiak segmentu lewego skrajnego sekcji zasadniczej HP (L)
2. Ramiak segmentu lewego skrajnego sekcji RP (L)
3. Ramiak segmentu prawego skrajnego sekcji RP (P)
4. Płyciny z przedstawieniami malarskimi RP (4 szt.)
5. Cokół wieńczący wieżycy basowej Nitrowskiego (L).
6. Cokół wieńczący wieżycy basowej Nitrowskiego (P) (Bazylika Mariacka).
7. Cokół wiszący wieżycy centralnej RP (C).
8. Konsola mocująca elementy spływów w RP wieżycy centralna.

B. Elementy zdobnicze i ikonologiczne.

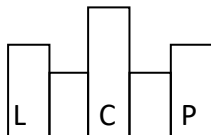
9. Uszak lewej wieżycy basowej (10 elementów w tym 2 płaskorzeźby muzykujących postaci anielskich) wg rysunku grupy Deurera: kwatera nr 82
10. Uszak prawej wieżycy basowej (10 elementów w tym 2 płaskorzeźby muzykujących aniołów) – przedstawienie bliźniacze. Kwatera nr 83.
11. Uszak lewy RP w jednej całości. Kwatera nr 10.

12. Uszak prawy RP w 15 drobnych fragmentach snycerki. Brak całości. Kwatera nr 15.
13. Snycerka spływów do planu na rzucie owalu wykroju wieżycy basowej prawej złożona z 10 elementów luźnych do scalenia. Kwatera nr 72a.
14. Snycerka spływów do planu na rzucie owalu wykroju wieżycy basowej lewej złożona z 5 elementów luźnych do scalenia. Braki. Kwatera nr 72.
15. Syreny konsoli spodniej lewej. (5 sztuk) Kwatera ozn.: I.
16. Syreny konsoli spodniej prawej. (2 sztuki całe, pozostałe częściowo). Ozn. II.
17. Szyszaki komplet.
18. Konsolki proste zwisające montowane do cokołów.
19. Głowy postaci w kartuszach wieńczących wieżycę lewą i prawą RP 2x. Kw.: 1 i 3.
20. Głowa lwa z owalną grzywą z cokołu wieżycy centralnej. Kw. 41.
21. Głowa lwa patrzącego w bok (lokalizacja nie ustalona).
22. Głowa maskaronu z językiem wyciągniętym. Kw. 70.
23. Głowa wichru znajdująca się w kwaterze lewej segmentu międzywieżowego zwróconego w lewo. Kw. 46.
24. Głowa wichru znajdująca się w kwaterze wykroju piszczalkowego segmentu międzywieżowego prawego u dołu zwrócona dośrodkowo. Kw. 45.
25. Element snycerki nasadzony na cokół wieńczący – wieżycę basową lewą. Kw. 79.
26. Elementy snycerki nasadzone na cokół wieńczący lewej wieżycy basowej Nitrowskiego po prawej stronie (zestawienie z 3 fragmentów). Kw. 72.
27. Elementy snycerki nasadzone na cokół wieńczący lewej wieżycy basowej Nitrowskiego po lewej stronie (zestawienie z 2 fragmentów). Kw. 72.
28. Luźny element – część ryby z RP strona lewa. Dwa kolejne elementy ryby z okiem i łuskami. Kw. 5.
29. Luźny element – część ryby (ogon) z RP strona prawa. Kw. 8.
30. Fartuch RP po prawej stronie od wieżycy centralnej RP – element niepełny, widoczne wyobrażenie – płaskorzeźba twarzy. Kwatery: 30-32.
31. Fartuch RP po lewej stronie (element całościowy, spękany). Kwatery: 26-28.

32. Sterczyny: 1. nad segmentem międzywieżowym prawym. Kw. 60.
33. Sterczyny: szpiczasta - pomiędzy wieżycą basową prawą a segmentem skrajnym prawym sekcji zasadniczej. Kw.: 58/60.
34. Snycerka twarz zwrócona dośrodkowo segment prawy, góra. Kw. 60.
35. Snycerka luźne elementy fartucha HP (3). Kw. 43.
36. 5 fragmentów zwieńczenia centralnej wieżycy RP. Kw. 2.
37. Snycerka, wypełnienie płaszczyzny gzymsowania dolnego, HP segment lewy. Odłączona twarz. Kw. 43.
38. Elementy luźne – „zwoje biblijne” 2x. Zwieńczenie segmentów skrajnych RP. K.1,3.
39. Snycerka wypełnienie płyciny nad ogzymsowaniem segmentu prawego RP – brak głowy. Kw. 24.
40. Sterczyny wiszące – 6 sztuk. HP
41. Konsolki syren 4 szt. w tym 3 w 2 oddzielnych fragmentach do cokołów wieńczących.
42. Aparaty powietrzne - przełączniki, piszczałniki, ławeczki, kilka sztuk piszczałek drewnianych organów Eduarda Witteka

ORGANY BOCZNE

C. Elementy konstrukcyjne

43. Balustrady galerii
44. 2 głowy balustrady galerii
45. Wiatrownica zasuwowo-klapowa
46. Tablica mechaniczna

47. Piszczalki prospektowe (częściowo) (Oliwa)

D. Elementy zdobnicze

48. Konsola dolna lewa

49. Konsola dolna centralna

50. Konsola dolna prawa

51. Cokół górny z konsolkami lewy

52. Cokół górny z konsolkami centralny

53. Cokół górny z konsolkami prawy

54. Szyszaki - luźne

55. Obrazy wypełnień (Muzeum Narodowe w Gdańsku)

56. 3 obrazy – wypełnienia kwater - postaci świętych (na desce)

57. Uszak spływ wypełniający przestrzeń pomiędzy wieżycą centralną a segmentem międzywieżowym lewym.

58. Liczne bardzo drobne elementy, które wymagają natychmiastowego scalenia.